

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL. OOST-INDIË.

Van Posso naar Mori, (1)

22 Augustus—29 September 1899,

door Dr. N. ADRIANI en ALB. C. KRUIJT.

Het uitgestrekt gebied van Midden-Celebes met zijne talrijke stammen, talen en dialecten staat onder de souveriniteit van drie vorsten. Het middelste gedeelte, van de Golf van Bone tot aan de Bocht van Tomini, met het Meer van Posso als middelpunt erkent het gezag van den Datoe van Loewoe (te Paloppo). De Westelijk wonende stammen, met uitzondering van die, welke tot de Mandarsche staten behooren, noemen den Magaoe van Sigi (te Bora) hunnen heer. Het Oostelijk gedeelte eindelijk wordt gerekend te behooren tot het gebied van den vorst van Mori (te Petasia), bekend onder den titel van „Datoe ri tana”.

Zooals bekend is, bezochten wij in '96 en '97 achtereenvolgens den Datoe van Loewoe en den Magaoe van Sigi (zie Deel 42, 1898, van de „Mededeelingen”) en waren

(1) Wij hebben ons in dit reis-verslag bepaald tot hetgeen ons onderweg is wedervaren. De linguistische, ethnologische en geografische vruchten van deze reis hebben wij afzonderlijk behandeld. Het behoeft nauwelijks vermelding, dat de steeds op kaarten voorkomende naam „Tomori” het volk aanwijst. Het landschap zelf heet Mori.

daarbij in de gelegenheid hun gebied nader op te nemen. Er bleef ons dus alleen over een bezoek af te leggen bij den Datoe ri tana. Deze reis was niet alleen van belang voor ons taalonderzoek, ten einde de Oostelijke taalgrens van het Bareé te kunnen bepalen en kennis te maken met de aanverwante talen, maar ook de Bareé sprekende stammen der Topada, Topakambia en Topoeëmbana zouden wij niet kunnen leeren kennen zonder allereerst met den „heer” dezer stammen, den Datoe ri tana, te hebben kennis gemaakt. Geen der Posso-hoofden toch durfde ons daarheen brengen, uit vrees meergenoemden vorst daardoor te vertoornen. Eene poging, in 1896 door ons gedaan om Petasia van de Westzijde (door het binnenland) te bereiken mislukte, omdat wij in Lage gekomen, vernamen, dat er hongersnood heerschte in Pakambia en Ondae, streken, waar wij moesten doortrekken. Later begrepen wij, dat de zekerste weg was Petasia van de Oost(zee) zijde te benaderen.

In dit jaar eindelijk konden wij ons lang gekoesterd plan ten uitvoer brengen. Van den Boegineeschen tolk te Posso, Intji Mohammad, kregen wij aanbevelingsbrieven aan eenige handelaars te Wetambajoli en andere plaatsen, en aan deze aanbevelingen hebben wij het zeker voor een groot deel te danken, dat wij door alle aan het strand wonende Boegineezen steeds vriendelijk zijn voortgeholpen, waardoor deze reis de aangenaamste werd van alle tochten, welke wij op Midden-Celebes hebben gemaakt.

Geleerd door de ervaring op onze Sigische reis opgedaan, namen wij thans 13 dragers mede, zoodat wij steeds voor vier dagen rijst met ons konden medevoeren, en nergens onderweg lieden behoefden bij te huren. Aan geschenken namen wij mede: met gouddraad gestikte zijden baadjes en broeken, satijn, reukwerk, hoofddoeken, „kains”

en andere kleinigheden. Kains en hoofddoeken in Parigi geweven, zijn er zeer gewild, maar deze hadden wij niet bij ons. Luxe-jachtmessen waren zeer gewild. Kralen en gambir waardeert men niet in Mori.

Den 22sten Augustus vertrokken wij in twee prauwen van Posso, en bereikten, steeds langs het strand varende, den volgenden dag Oewe Koeli, een klein dorp aan de gelijknamige rivier, behorende tot het rijk van Todjo. Van hieruit gaat de landweg naar de Golf van Mori. Wij hadden gehoopt hier een aanbevelend schrijven van den vorst van Todjo te vinden aan den „Datoe ri tana”. De vorst had ons zulk een brief beloofd, en aangezien hij aan den Datoe van Petasia verwant is, zou het schrijven ons van veel nut zijn. Wij werden echter teleurgesteld, daar niets van den Todjoschen radja was ontvangen. Na overleg besloten wij, dat een onzer onmiddellijk zou doorgaan naar Todjo, om den brief alsnog van den vorst te vragen.

De „afgevaardigde” behoefde niet ver te gaan, want op de hoogte van Kaap Betaoewa ontmoette hij den vorst in zijne prauw op weg naar Oewekoeli. Wij maakten ons nu spoedig gereed hem onze opwachting te maken, en om zeker te zijn, dat wij den brief zouden krijgen, verzochten wij 's vorsten secretaris ons naar ons logies te volgen, ten einde aldaar den brief in elkaar te zetten. De vorst toch had geen papier en inkt bij zich, gelukkig echter wel zijn stempel. De secretaris wist niet hoe het aan te leggen met den brief, en riep er een anderen Boeginees bij, waarop de beide ezels elkaar begonnen te wrijven. Het slot was, dat wij hem den brief moesten dicteeren. Nu ging het in triomf naar den vorst. Hij lag in zijne prauw opium te schuiven. Zonder uit zijne liggende houding op te rijzen, hield hij zijn stempel in den walm

van het olielampje, en drukte het op den brief af. Met de belofte ons den volgenden dag twee gidsen te geven, en met den wensch „salama djala” scheidden wij van hem.

Het was reeds acht uur, toen de beloofde gidsen kwamen, en onverwijld begaven wij ons daarna op weg. Ons pad voerde 20 min. lang door eene met lalang begroeide vlakte, afgewisseld door boschjes klein hout, totdat wij aan de Oewe koeli kwamen, die hier met eene bocht van het O.Z.O. komt; hoogerop, heeft zij, volgens de berichten, eene strekking van Noord naar Zuid. Wij staken de rivier over, en beklommen aan den overkant het zacht-oplopend gebergte. Onze weg voerde door licht bosch, en het stijgen kostte niet de minste moeite. Na een uur loops opende het bosch zich om plaats te maken voor reeds afgeoogste rijstvelden; 20 min. verder en wij waren in het dorp Kamoedo.

Kamoedo is een gehucht van 3 huizen, en behoort tot den kleinen stam der Tobaoe, een van de Barée sprekende stammen, aan den vorst van Todjo onderworpen. Hunne voornaamste vestiging heet Wojo watoe, ten Westen van Kamoedo; dit dorp bestaat uit één groot huis en een lobo. Verder hebben zij nog eene vestiging, Boejoempalai geheeten, mede bestaande uit één groot woonhuis. Men kan echter niet zeggen, dat de geheele stam in deze gehuchten is vereenigd, want de Tobaoe geven er de voorkeur aan verspreid te wonen in tuinhuisen, eene gewoonte, algemeen gevolgd door de naar het Westen wonende Barée-stammen der Tolalao en Toampana. De kabosenja van dezen stam gaf het aantal wapendragende mannen der Tobaoe op als zijnde 80, maar aangezien onder dezen vele ongehuwden zijn, en de rekening van 5 zielen per huisgezin dus niet kan opgaan, schatten wij het zielental van dezen stam op 200.

De Tobaoe woonden oorspronkelijk verder het binnenland in aan de rivier Baoe, welke zich ontlast in de Mang-kaleke, die zich in de Golf van Tomori uitstort. De reden voor deze verhuizing kon men ons niet opgeven; waarschijnlijk was het het verlangen dichter bij de zee te wonen, daar volgens hun zeggen noch oorlog, noch gebrek aan bouwgrond de oorzaken waren.

De Tobaoe zijn nog heidenen, ofschoon reeds Mohamadanen onder hen moeten zijn, getuige twee met klipsteen opgebouwde Mohammadaansche graven op het overigens Toradjasche kerkhof. Het huisvarken is nog niet verbanen, maar dit zegt op zichzelf nog niets: ook te Posso, houden de Tolage, die tot het Mohammadanisme zijn overgegaan, nog varkens. De vrouwen der Tobaoe dragen meest nog foeja baadjes, maar den Toradjaschen hoofddoek dragen zij alleen nog bij tuinarbeid en op weg zijnde.

Toen wij in Kamoedo aankwamen, vonden wij er slechts twee vrouwen en eenige kinderen, die niet de minste vrees aan den dag legden. De kabosenja Tampoeraento werd spoedig gehaald. Hij was een vriendelijk man, reeds op leeftijd, maar gidsen, zeide hij ons beslist, kon hij ons niet geven (de gidsen, die de vorst ons had medegegeven, zouden van hier terugkeeren). Gelukkig had een onzer Toradjasche dragers de reis naar Soemara reeds eenmaal gemaakt, zoodat wij ons aan zijne leiding konden toevertrouwen.

Onder eene rijtschuur vonden wij eene geimproviseerde smederij; de kokers van den blaasbalg waren echter niet kunstig uit hout gesneden, als gewoonlijk onder de Toradja's, maar bestonden eenvoudig uit een paar geledingen bamboe. Ook viel het ons op, dat alle huizen en schuren gedekt waren met rotanbladeren, daar sagopalmen hier in het geheel niet voorkomen en nipa te ver weg groeit.

Nadat wij in het dorp hadden gegeten, stapten wij om

elf uur op. Het pad loopt voortdurend geleidelijk tegen het gebergte op, thans door dicht oerbosch. Voor een man te paard zou deze weg wel in orde te brengen zijn. Volgens getuigenis van lieden te Oewe koeli voert men wel paarden hier langs. Eerst na 2 uur loopens bereikten wij een klein stroompje, waaruit wij onzen dorst konden lesschen. Een uur te voren waren wij tusschen twee groote steenbrokken doorgestaan. Deze plek heet Watoe ngkoenganga (= de gapende steen) en speelt nog eene rol in de volksverhalen van de in de nabijheid wonende Totoraoe. De legende aan dezen steen verbonden is te vinden „Tijdschrift Bat. Gen.” deel 40 blz. 373.

Van af het pas genoemde riviertje moesten wij nagenoeg voortdurend bergafwaarts, 40 min. lang, tot wij afdaalden in de bedding van de Oewe ntalili, die zich in de Tajawa uitstort, eene rivier, welke zich niet ver van Oewe koeli in de Bocht van Tomini ontlast. De Oewe ntalili heeft hier eene strekking van Z.Z.W. naar N.N.O., maar hoogerop komt zij van het Z.O. Op een punt, waar twee bergstroompjes te zamen vloeien, vonden wij eenige goede hutten, waar wij besloten den nacht door te brengen. Bij vernieuwing werden wij getroffen door de schoonheid van eenen bergstroom te midden van oerwoud. Wij bevonden ons hier op eene hoogte van ongeveer 600 M.

Den volgenden dag om half zeven werd de reis weder voortgezet (25 Augustus), en volgden wij de Oewe ntalili stroomopwaarts. Ofschoon het volgen van een' bergstroom in zijne bedding steeds bezwarend is door de vele daarin voorkomende steenen, viel ons deze tocht niet zwaar. Na twee uur loopens bereikten wij den oorsprong der rivier op eene hoogte van bijna 800 M. Nog een klein eind stijgen en wij waren boven op het waterscheidend gebergte tusschen de Golf van Mori en de Bocht van Tomini.

Van hier weer voortdurend dalen, nu eens steil, dan weer geleidelijk. Wij volgden hierbij den oever van een kleinen bergstroom, Laro geheeten. Verder op verlieten wij hem, ons naar het Z.O. wendend, terwijl de rivier een Zuidelijke richting neemt. Op een gegeven oogenblik opende zich het oerbosch en maakte plaats voor eene grasvlakte, welke wij in 15 min. overstaken. Hier bereikten wij wederom de Laro, die op dit punt reeds aanmerkelijk breeder is geworden (de hoogte van dit punt is ongeveer 390 M.). Haren naam heeft deze rivier ongetwijfeld te danken aan een mocras (= *laro*), dat zich in het Zuidelijke deel van de pas genoemde vlakte bevindt. Wij staken haar nog tweemaal over om daarna voor goed van haar te scheiden: de Laro gaat nagenoeg recht Zuidwaarts, terwijl wij ons naar het O.Z.O. wendden. (Kort voordat wij aan deze vlakte waren gekomen, ging een pad rechtsaf. Dit voert naar het landschap Poeëmbana).

Wij hadden nog niet lang door het lichte bosch geloopt, toen wij wederom eene uitgestrekte grasvlakte bereikten, slechts hier en daar met kale heuvels bezet. Wij hadden van hier uit een fraai gezicht op het waterscheidend gebergte achter ons. De vlakte, die eene lengte heeft van ongeveer 2 uren gaans, is geheel omringd door bergen. Zij strekt zich uit van N. naar Z.; wij doorschreden haar echter in Z.O. richting, en beklommen vervolgens eene van de kleine bergketens, welke de vlakte insluiten. Deze klim bracht ons op eene hoogte van ongeveer 470 M.

Deze vlakte wordt door de Toradja's met bijgeloovige vrees beschouwd, want op eene der omliggende bergtoppen lag oudtijds het dorp van eenen vorst; die plek staat bekend onder den naam van Lipoe mpoeë (= het dorp van den heer). Volgens de verhalen moeten hier vroeger

Tolage hebben gewoond, die uit hun land waren uitgezwermd en hier hunne dorpen en tuinen hadden aangelegd. De grasvlakte is dus hoogstwaarschijnlijk door roofbouw ontstaan, en dit vermoeden wordt bijna zekerheid, wanneer men ziet, dat die gedeelten, waar het bosch nog staat, zeer steenachtig zijn, stukken dus, niet geschikt voor den landbouw.

De geesten der vroegere bewoners van dit land, die het om eene voor ons onbekende reden hebben verlaten, heeten nog steeds op deze vlakte rond te dolen. Men mag dus niet luid spreken of zulke bewegingen maken, die deze geesten kunnen vertoornen. De Boeg. tolk te Posso vertelde ons, dat hij eens de reis van Soemara naar Oewe koeli heeft gemaakt in het gezelschap van een' Boeginees, die om zijn ongeloof in deze verhalen te toonen, midden op de vlakte ging staan tandakken. Geen half uur daarna brak een geweldig onweder boven het gezelschap los, en de regen was zóó hevig, dat de lieden in korten tijd tot aan de knieën door het water gingen. De vlakte toch is een uitgestrekt dal, dat al het van de omliggende bergen afstroomende water in zich vergadert. Om den nacht droog door te brengen, waren de lieden gedwongen in boomen te klimmen. De Toradja's, die in het gezelschap medereisden, verklaarden het losbreken van dit onweder natuurlijk als een straf van de geesten der oorspronkelijke bewoners voor de belediging, hun door het tandakken aangedaan.

Dicht bij de plek, waar wij het randgebergte waren opgegaan, zagen wij de eerste hutten van damar (= hars) zoekers staan. De bosschen in dit gedeelte van Celebes zijn zeer rijk aan damarboomen, *soga* genoemd. De rijkdom aan damar trekt vele Toradja's naar deze streken. Zij zoeken de hars bijeen en brengen die af naar de Golf

van Mori of de Bocht van Tomini. Op het waterscheidend gebergte ontmoeten de damarzoekers van het Noorden en van het Zuiden elkaar.

Eene eigenaardigheid van de Toradja's is, dat zij tijd en moeite weinig in rekening brengen, en hieraan hebben de Boegineesche, Chineesche en andere handelaars het te danken, dat hun de damar nog steeds wordt toegevoerd. Een zeer sterke man draagt (1) 40 kati damar, maar dezen last moet hij dikwijls brengen over eenen afstand van 1, $1\frac{1}{2}$ of 2 dagen loopens. Voor de genoemde hoeveelheid ontvangt hij van de handelaars drie inferieure „kain's” van f 1,25 het stuk, handelswaarde in Midden-Celebes. Hij heeft dus, het zoeken van de damar er bij gerekend, drie dagen van hardwerken noodig om f 3,25 te verdienen, naar zijne gedachte, want die zelfde kains worden op groote handelsplaatsen verkocht voor f 0,75 tot f 0,90. Het gebeurt ook dikwijls, dat Toradja's handelsgoederen op schuld nemen en zich daarna uit de voeten maken. In vele gevallen hebben de handelaren geen verhaal op deze wegloopers, want als zij zich al diep in het binnenland durven wagen, blijkt hun dikwijls, dat de schuldenaar zoowel voor zijnen stam als voor zijn persoon een valschen naam heeft opgegeven.

Om de gewenschte hars te verkrijgen, heeft men oude *soga*-boomen noodig. Het zijn prachtige reuzen der natuur, kaarsrechte stammen van 1- $1\frac{1}{2}$ M. diameter, 30 à 40 M. hoog, alleen aan den top voorzien van takken en bladeren. Het hout van den *sogaboom* wordt tot geen enkel doelinde gebruikt. Het is bros en rot spoedig, terwijl ook

(1) De Damar wordt vervoerd in lange ronde manden van sago-bladscheede gemaakt en *baso* geheeten. Deze manden worden op den rug gedragen met draagbanden over de schouders. Verg. „Meded.” 40, 1896, blz. 135.

het harsgehalte van het hout de bewerking er van zeer schijnt te bemoeielijken.

Wanneer de damarzoeker een flinken *sogaboom* gevonden heeft, is zijn eerste werk dien te *omponi*, d.i. twee overeind staande stokken met een dwarshout er aan bij den boom op te richten. Aan het dwarshout hangt hij eenige rotanringen, haar van den sagoweerpalm en derg., even zooveele teekenen, die zeggen willen, dat allen, die de hars van den aangewezen boom, wegnemen, met karbouwen beboet, of gedood zullen worden. (1) Daarna schilt hij een gedeelte van den bast van den boom af, ter breedte van 1 of $1\frac{1}{2}$ voet, en laat den boom aan zijn lot over. De Damar druipt nu uit den stam, en hoopt zich op aan den voet van den boom. De eigenaar behoeft niet bang te zijn, dat anderen deze damar zullen wegnemen, want het bovenbeschreven verbodsteeken wordt door ieder geëerbiedigd. Heeft zich eene voldoende hoeveelheid damar opgehoopt, dan schraapt hij dat met zijn hakmes af in een van sago-bladscheede gemaakt enmertje en stort het geoogste in zijne draagmand. Wanneer deze vol is, brengt hij haar naar zijne hut, en stort de damar in een omheind vak op den grond uit. Wanneer hij door dagelijks aldus te werk te gaan eene voldoende hoeveelheid hars heeft verzameld, gaat hij ze naar Watambajoli aan de Golf van Mori brengen.

Deze hars, die uit den aard der zaak uit kleine stukken en uit gruis bestaat, heet *tetesi*. De moedigen onder de damarzoekers vergenoegen zich niet met deze *tetesi*, maar klimmen tegen de kaarsrechte *sogastammen* op langs een klimplant die in vele gevallen tegen den boom is op-

(1) Vergelijk: Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 4e Reeks, Deel III blz. 188. Noot.

gegroeid. Is zulk een klimplant niet aanwezig, dan slaat hij houten pennen in den boom, terwijl hij aan deze pennen tevens een bamboe vastbindt om zich daaraan te kunnen vasthouden. Terwijl hij op de pennen tredende steeds hooger klimt, slaat hij telkens boven zich nieuwe pennen in. Zijn doel is om bij de takken te komen, waar zich door de jaren dikwijls groote brokken damar hebben opgehoopt. Zulke stukken noemt men *lopa*; zij hebben grootere waarde dan het *tetesi*.

In groote oerboschen is de Toradja nooit recht op zijn gemak. Hij toch kent den aard der geesten, die al die statige boomen bewonen. Hij weet, dat die geesten, *bela*, toornig op hem zijnde, hem ziek kunnen maken door zijn „levensaether” (*tanoana*) op te vangen, of hem te dooden door eenen omvallenden boom en derg. Die boomgeesten mogen dus niet beleedigd worden. Daarom moet men vooral oppassen hun toorn niet op te wekken door woorden te gebruiken, welke zij niet gaarne vernemen (zóó volgens de voorstelling van den hedendaagschen Toradja). Deze verboden woorden zijn de volgende: *kadjoko* „harig”, voor *asu*, „hond”; *tomakumba* „dikhuid”, voor *bengga* „karbouw”; *kola*, een oud woord voor „lepel van kokosdop”, nog bij Torano en Topoeoemboto in gebruik, voor het hedendaagsche *tangkau*; *ulo* „deksel voor een rijstpot”, bij Torano en Topebato in gebruik, voor *úngkubi*; *potunda mpaunda* „zetel van het neergezette”, voor *okota*, „onderstel voor de kookpot om het omvallen te voorkomen”; *paunda*, „het neergezette”, voor *kura* „kookpot”; *laumbe* „sirih”, voor *wujua* „hoofdhaar”; *toarantoto* „lieden onder het huis”, voor *mbula* „geit” en *wawu* „varken”; *beka* „spijten voor het gewone daarvoor gebruikte woord *bira*; *matida* „ziek” (nog „bij de Ampana’s in gebruik) voor het gewoonlijk gebruikte woord *madju’a*; *toriwna* „boschbewoner”, voor

bentji "koe-antilope"; *toratelio* "langsnuif", voor *njara* "paard"; *toirampada* "veldbewoner", voor *lago* "hert"; *padole?* voor *wuu* "kiemspruit (die van rotan, bamboe en silar worden als groente gegeten); *kadju matu'u?* voor *kadju manganu*, "drooghout, brandhout."

Iemand, die een dezer verboden woorden toch gebruikt, wordt door den geest op het hoofd geslagen, zoodat het bloed hem uit neus en mond springt. Ook op de jacht, bij het rotansnijden, of wanneer men een oerbosch doortrekt, mogen deze woorden niet gebezigd worden. De woorden, welke "verboden" zijn, wijzen er op, dat dit gebruik het eerst ontstaan moet zijn bij de jacht, zeker ook het oudste bedrijf der Toradja's waardoor zij in aanraking kwamen met boschgeesten. Het schijnt wel, dat men door het gebruik van andere woorden voor de boschgeesten heeft willen verbergen, dat men aan het jagen was, want de Toradja heeft natuurlijk eenig verband gezocht tusschen die geesten, en de dieren, die bij de woonplaatsen dier geesten verblijven. Voor alle dieren is een andere naam, zoo ook voor huisraad, dat wijst op een langer verblijf in het bosch, iets, dat altijd plaats heeft bij de jacht. Ook wordt steeds een gedeelte van het gevangen beest aan die geesten gegeven (Verg. "Mededeelingen 41, 1897 blz. 4). Toen men later ook rotan en damar ging zoeken in de oerboschen, nam men eveneens hierbij de verbodsbepalingen voor de jacht in acht.

Nadat wij boven op het gebergte wat hadden gerust, daalden wij langs een der uitloopers van het gebergte naar beneden. Onderweg hadden wij ruimschoots gelegenheid te zien, hoe men de damarboomen bewerkt. Bij menigen boom zagen wij een offermandje op een staak geplaatst, dat door middel van een reepje boombast verbonden was met den boom.

Het pad, dat ons bergafwaarts voerde, leidde ons in 25 minuten naar eenen fraaien bergstroom, die van het Noorden komt, en Koro ntotoe'a heet. De bergspleet, waardoor hij stroomt en de kolossale steenblokken, die zijne vaart menigmaal stuiten, bestaan uit conglomeraat.

Terwijl wij aan deze rivier wat zaten uit te rusten, kraakte een boom achter ons in het bosch, zoodat wij alle opsprongen, maar gelukkig viel hij tegen een anderen boom aan, en werd daardoor in zijn' val gestuit. Een van onze Toradjasche geleiders, die ons eenige inlichtingen had verschaft over het damarzoeken, zeide: „Gij hebt ook veel te veel dingen gevraagd”. Hij kon niet anders denken of onze vragen betreffende de geheimen der „boschtaal” moesten de boomgeesten vertoornd hebben; zij hadden den boom doen omvallen met het oogmerk ons te dooden.

25 minuten lang klauterden wij over de groote blokken conglomeraat, steeds de bedding van de rivier volgende, en kwamen toen aan een vrij goede hut, waar wij besloten den nacht door te brengen (de hoogte van deze plaats was $\pm$ 820 M.).

De weg leidde den volgenden dag (26 Augustus) door de bedding van de Totoe'a. Het pad was zeer moeilijk want het voerde ons langs den steilen uit conglomeraat bestaanden rivieroever, zoodat veel voorzichtigheid noodig was om den voet steeds te plaatszen in de aanwezige gaten van het gesteente; om watervallen en diepe kommen in de rivier te vermijden, moesten wij den steilen oever beklimmen om een eindweegs verder weder in de rivier af te dalen. Na meer dan een uur de rivier stroomafwaarts te hebben gevolgd, kwamen wij aan een plek, waar de Totoe'a een zijriviertje opneemt en zich naar het Zuiden wendt. Op dit punt, dat ongeveer 250 M. hoog

ligt, verlieten wij de rivier en bestegen het gebergte, dat Pa'a heet. (1)

In weinige minuten hadden wij den kam van dit gebergte bereikt; geen 10 min. verder opende het bosch zich en maakte plaats voor uitgestrekte grasvelden. Het terrein was heuvelachtig; op sommige heuveltoppen lagen groote brokken steen, waarschijnlijk te voorschijn gekomen door het afregenen van de humuslaag. Het uitzicht, dat wij hadden gedurende onze wandeling over deze hooggelegen grasvelden was prachtig. Naar het Oosten daalt het terrein af tot het dal van de Lemboekarivier, een zijstroom van de Soemara; aan de overzijde daarvan verheffen zich weder hoogere bergen, en daarachter het reusachtige gebergte van Tokala. Vóór ons uit naar het Z.Z.O. keken wij neer op de veel lager liggende breede vallei van de Soemara, voor het grootste deel met gras en alang-alang begroeid. Naar het Westen wordt de blik begrensd door oerbosch. Dat deze grasvelden zijn ontstaan door ontginning van den boschgrond, mochten wij wederom daaruit opmaken, dat het bosch hetwelk wij, uit deze vlakte komende, betraden, een rotsigen bodem heeft, en dus ongeschikt was bevonden voor den landbouw.

Het pad in pas genoemd bosch voert steil naar beneden tot aan den voet van het Pa'agebergte. Het sterke geruisch van water, dat wij gedurende het dalen hadden vernomen, deed ons vermoeden hier water te zullen vinden, maar het bleek ons, dat wij nog een flink eind waren verwijderd van de Totoe'a. Dat wij nu in het laagland waren aangekomen, bewees de hoogte, welke wij berekenden op ongeveer 20 M. Van hier af was het te door-

(1) *Pa'a* beteekent „berg”, dit woord wordt nog gebruikt door de Ampana's; in het Possosche komt het alleen nog voor in sommige namen van bergen, als *Pa'a mposoe*, *Pa'alala* e.a.

loopen terrein dan ook nagenoeg geheel vlak. Eenige minuten loopens brachten ons in de bedding van de Lemboeka, welke wij gedeeltelijk stroomafwaarts volgden. Een eindweegs verder bereikten wij de Soemara, waarin de Lemboeka zich uitstort. Een 100 M. beneden het punt, waar wij de Soemara overstaken, ontlast zich de Koro makoeni (= gele rivier), die uit het landschap Poe'oembana komt, en vooraf de Totoe'a in zich heeft opgenomen. Wij ontmoetten hier eenige lieden uit Palande (een landschap ten O. van het Possomeer), die wortels van een boomsoort, *kumoni*, droegen. Zij vertelden, dat zij gewoon waren deze te verkoopen aan de Boegineezen te Watambajoli, die er krisscheeden en heften van maken. Ook lieden van andere stammen ontmoetten wij, die hunne fuiken in de rivieren hadden nagezien, en met eene flinke vracht *gaboos* naar hunne hutten terugkeerden.

Nadat wij nog een kwartier verder waren gegaan, nu in Westelijke richting, stonden wij plotseling weder voor eene circa 15 M. breede rivier, Masojo genaamd. Het dal van deze rivier en dat van de Soemara is geheel bezet met kasuarinen. Aan de overzijde van de rivier ontdekten wij drie hutten, en toen een onzer Toradja geleiders, die op verkenning was uitgegaan, terugkwam met het bericht, dat een der drie hutten onbezet was, trokken wij de rivier over en nestelden ons in de schamele woning. Er was niet veel goeds aan deze hut; het dak liet een groot gedeelte van den hemel zien, zoodat wij met zorg de zwarte lucht uit het Oosten zagen opkomen.

Terwijl het maal werd bereid, kwamen drie mannen op onze hut af, die zich door hunne kleeding lieten kennen als handelaren van het strand. Zij zetten zich bij ons neder en weldra bleek ons, dat een hunner een jongere broeder was van den hadji te Watambajoli, voor wien wij

eenen aanbevelingsbrief bij ons hadden. Het jonge mensch vertelde ons, dat in de nabijheid eene betere hut stond, waarvan wij wel gebruik zouden kunnen maken, wanneer hij het den twee eenigen bewoners verzocht. Het gevolg hiervan was, dat wij kort daarop naar de aangewezen veel grootere hut verhuisden

Tot onze verbazing zagen wij hier aan de overzijde van de rivier een paar formeele dorpen van damarzoekers, bij elkaar wel een 20 huizen. Verschillende nationaliteiten wonen hier bijeen: Tonapoe, Tobesoa, verschillende stammen van Baréesprekers; zelfs bewoners van Loewoe (Tolowonoe) en lieden uit het bovenland van Kandari (Tolalaki) komen hier damar zoeken. Iederen dag gaan deze lieden het gebergte op, om de in de oerboschen verzamelde damar in deze hunne tijdelijke woningen bijeen te brengen, want in dit lage land groeit de *sogabo*boom niet.

Het samenwonen van zoovele lieden uit verschillende stammen is niet altijd even vreedzaam. De stammen van het Centraal-gebergte van Celebes (Tonapoe, Tobesoa, Tobada e.a.) zijn lichtgeraakt, en uit een enkel woord ontstaat vaak een groote twist. Gelukkig hebben deze twisten nog geene aanleiding gegeven tot botsingen. Zij worden meestal bijgelegd door eenige invloedrijke Boeginnezen te Watambajoli. Ook weten de damarzoekers maar al te goed, dat de heer des lands, d.i. de vorst van Mori, de streek om de Soemara-rivier tot *tana buja* „witland” (onzijdig land) heeft verklaard. Dit wil zeggen, dat hier geene schermutselingen of vijandelijkheden mogen plaats hebben. Zoo dit gebeurde, zou de vorst van Mori alle damarzoekers weggagen, en aangezien zulks de nekslag zou zijn voor de handelaars te Watambajoli, beijveren dezen zich uit eigenbelang de gemoederen kalm te houden, en getroosten zich daartoe opofferingen, zooals het betalen

van boeten, welke de eene partij de andere heeft opgelegd.

Hier ontmoeten de ergste vijanden elkander, zooals de Tonapoe en de Toöndae, en ofschoon het tusschen hen weleens heeft gespannen is de inzetting van *tana buja* tot nu toe niet overtreden. Het spreekt ook van zelf, dat vijanden van huis uit elkaar eenigszins uit den weg blijven. De Toloidangi, die ten Oosten van Tandjong Api wonen en de ervvijanden zijn van alle Baréesprekers komen nooit tot de vlakke van de Soemara, maar blijven te Tokala.

Onlangs moet het gebeurd zijn, dat eenige vertegenwoordigers van Toradja-stammen in het eigenlijke rijk van Loewoe (Tolewonoe, Torato) van plan waren te gaan snellen bij den nabijgelegen stam der Poe'oembana, hetgeen waarschijnlijk in verband stond met de tegenwoordige gespannen verhouding tusschen den Datoe van Petasia en dien van Loewoe. Toen dit bericht in Watambajoli bekend werd, was er algemeene ontsteltenis, want de handelaren begrepen wel, dat indien leden van een aan den vorst van Mori onderhoorigen stam gesneld werden, alle damarzoekers zonder onderscheid zouden worden weggejaagd. Het hoofd van Watambajoli was toen ongesteld, en verzocht hadji Lagëngkëng deze zaak in orde te brengen. De hadji ging op echt Toradjasche wijze te werk: hij nam een stuk wit katoen met zich mede, en verzamelde aan de rivier Masojo de verschillende hoofden der damarzoekers. Toen scheurde hij het stuk wit katoen in stukken en sprak ongeveer aldus: „Gij kabosenja's, hoort toe: Van ouder tot ouder is dit land *tana buja*, maar voor sommigen gaat deze *tana buja* slechts tot aan het gebergte Pa'a. Gij weet echter, dat bij de omliggende volken niet van hier uit mag worden gesneld, en als teeken van de onzijdigheid van dit gebied geldt dit witte katoen. Wanneer gij u houden wilt aan de oude inzetting, neemt dan een stuk wit katoen.” Alle

hoofden namen een stuk, uitgenomen de hoofden der lieden uit Loewoe. Dezen werden daarop gedwongen het land te verlaten, en keerden dan ook naar hunne woonsteden terug.

Nadat wij den rustdag (27 Augustus) hadden gevierd met eene korte bedestond, zetten wij de reis voort, thans onder geleide van onzen nieuwen kennis van den vorigen dag. Het terrein blijft nu absoluut vlak, en het pad voert hoofdzakelijk door grasvelden. Een paar maal liepen wij langs de Soemara welke na hare vereeniging met de Masojo eene breedte heeft van circa 60 M., en statig zeewaarts vloeit. Eene aardige ontmoeting hadden wij hier met eenige lieden van Posso, die mede in deze streek waren gekomen om damar te zoeken.

Na eene heerlijke morgenwandeling bereikten wij het dorp Watambajoli en werden hartelijk ontvangen door hadji Lagëngkëng, die ons onmiddellijk verzocht onzen intrek in zijn huis te willen nemen. Wij zetten ons gretig neder op de ons aangeboden stoelen, en verwonderden ons zoo op eens uit de wildernis met hare armzalige hutjes te komen in een goed huis met de noodige gemakken. Het bericht van onzen aankomst was spoedig in het dorp verspreid, en velen kwamen ons „zien”. Weldra bleek ons, dat de bevolking van Watambajoli bestaat uit een mengsel van vele volken, Boegineezen, Makassaren, To-boengkoe, Parigiërs, Chineezers. Het viel ons op, dat allen Barée spraken, en men verzekerde ons, dat dit de taal is, die gebruikt wordt langs de geheele Golf van Mori en het binnenland in, wederom een sterk bewijs, dat het Barée niet alleen de taal is van een groot aantal stammen in Midden Celebes, maar ook, dat deze taal eene toekomst heeft als lingua franca.

In den namiddag brachten wij een bezoek aan het hoofd van het dorp, Oewa Bëtjë geheeten. Hij heeft den titel

van kapitan Boegis, en is als zoodanig aangesteld door het Gouvernement. Hij ontving ons mede zeer hartelijk, en verklaarde ons dadelijk zeer weinig Maleisch, maar goed Barée te kennen, zoodat wij ons in laatstgenoemde taal met hem onderhielden. Sigaren en seltserwater werden dadelijk voorgebracht, maar hij zelf gebruikte er niet van. Hij was pas hersteld van eene zware ziekte, hetgeen hem nog duidelijk was aan te zien. Hij klaagde ons er over, dat zijne macht te Watambajoli zoo gering is, en dat hij niets te zeggen heeft over de dikwijls afwisselende bevolking van het dorp. De posthouder te Kintong (in het rijk van Banggai) komt hier ééns in het jaar om belasting van de handelaren te innen voor het Gouvernement. Iedere handelaar wordt in deze belasting aangeslagen naar de belangrijkheid van zijnen handel, en varieert tusschen f 1,— tot f 10,—.

De kapitan gaf het zielental te Watambajoli op als zijnde ruim 200. Eene vaste telling is niet te houden, daar telkens lieden, die met den handel wat hebben verdiend, de plaats verlaten, en anderen er wederom komen wonen. Gedurende ons bezoek kwamen ook eenige Chinezen hunne opwachting maken. Zij waren afkomstig van Makasser, en hadden hier hunne toko's opgericht. Ook woont hier nog een tot den Islam bekeerden Chinees, bekend onder den naam van Baba Goeroe, de oudste bewoner van dit dorp. Vroeger, voor een twintig jaar namelijk, bestond hier nog geene vestiging, maar kwamen de handelaren van Toboengkoe met groote prauwen de damar opkopen, welke de Toradja's hadden verzameld. Eerst sedert een 14 jaar is men zich hier gaan vestigen, en ontstond het dorp Watambajoli, zoo genoemd naar het riviertje, dat hier in zee stroomt. Met hoog water kunnen vrij groote prauwen (palari, padoewakang, die soms tot

100 picol damar laden) dit riviértje opvaren, want het dorp is naar schatting 4 à 5 K.M. van de zee verwijderd. Wij zagen dan ook verscheidene van deze groote prauwen in dezen smallen waterweg liggen.

Het bleek ons weldra, dat zich heel wat oude kennissen van ons te Watambajoli bevonden. Zoo ontmoetten wij daar een der voornaamste hoofden der Toönda'e, Lasimpoe, die met een groot gevolg van slaven naar deze plaats was getrokken om zijne vele schulden eindelijk eens af te betalen. Zijne slaven gaan er dagelijks op uit, om damar bijeen te brengen, welke hij dan afdraagt aan zijne schuldeischers. Hij deelde ons mede, dat zijne schuld nu bijna geheel gekweten zou zijn. Ook menige ons bekende Parigiër ontmoetten wij hier en allen hieven hetzelfde klaaglied aan, dat het in hun eigen land niet was uit te houden door de bestaande regeeringloosheid. Zij hadden dus verkozen hun levensonderhoud te zoeken met een kleinen tweedehandschen handel in damar, welke handel hun toch nog het noodige levensonderhoud verschaft.

Wat wij op onze Sigische reis hadden ervaren, dat namelijk de strandbewoners de Toradja's vreezen om hunne vermeende geheime kunsten, en de Toradja's wederkeerig ontzag hebben voor de strandbewoners om hunne meerdere beschaving en kennis, ervoeren wij ook hier. De minste oneenigheid in den onderlingen handel geeft den handelaren aanleiding te denken, dat de damarzoekers in Watambajoli zullen komen snellen, terwijl van hunnen kant de Toradja's meestal met schroom die vreemdelingen tegemoettreden.

Voor zijn genoeg gaat men zeker niet te Watambajoli wonen. Stel u voor eene groote grasvlakte, zich uitstrekende naar het N.N.W. en 4 uur loopens lang, alleen begroeid met alang alang. De Soemara stroomt langs den

Westkant van deze vlakte aan den voet van een niet hoogen bergrug, Taindoë geheeten. Achter dezen rug ziet men een hoog gebergte, Peleroe (= schaduwgever, of beschutter, tegen zon en wind). Het gebergte Pa'a is in de verte te zien naar het N.W. uitstekende boven lagere bergen, gedeeltelijk uitloopers van het Pa'agebergte. In het Oosten wordt de vlakte begrensd door een gebergte, welks naam men ons niet kon noemen. Daarachter de hoogere Tamboesisi, en boven alles uitstekende naar het N.O. het Tokala-gebergte, dat echter gedurende ons vijfdaagsch verblijf te Watambajoli bijna voortdurend in nevelen was gehuld.

Op den grond, waarop het dorp gebouwd is, wil niets groeien. Behalve op de hellingen der bergen, welke bedekt zijn met een dichten plantengroei, zagen wij hier niet anders dan boomen van onbruikbaar hout en nipah-palmen, welke alleen gedijen in brak water. Het water in de putten is brak, zoodat de lieden genoodzaakt zijn hun drinkwater te halen uit den bovenloop van het riviertje Watambajoli. Rijst wordt van Makasser, Toboengkoe en andere plaatsen ingevoerd. Groenten, vruchten en kippen worden opgekocht op de markten in het Morische (waarover later) waarna ze weder tegen zeer hoge prijzen te Watambajoli worden verhandeld. (1)

Het dorp Watambajoli telt thans een 50 à 60 huizen, verdeeld in twee kampongs: het grootere Watambajoli aan den linkeroever van het gelijknamige riviertje, en het kleinere Mberoe (= eerst) aan den rechteroever. In de laatstgenoemde wijk staat het huis van onzen gastheer Lagëngkëng. Gebruik makende van de omstandigheid,

(1) Voor een watermeloen, welke te Posso 2 stukjes gambir - 1 ct. kost, vroeg men ons hier 25 cts.; een dozijn kippen konden wij niet goedkoopert krijgen dan voor f 7,50.

dat vele natiën in Watambajoli bijeen zijn, onderzochten wij bij onzen gastheer of niet een geschikte Toboengkoe ons een en ander van zijne taal zou kunnen mededeelen. Met zijne gewone bereidvaardigheid ontbood hij zulk een man, en weldra waren wij bezig dezen uit te hooren. Zooals wij reeds zeiden kennen allen te Watambajoli het Barée, en dit was ook het voermiddel, waardoor wij ons met dezen man konden verstaan. Daar hij ook Boegineesch kende, was de hadji ons van veel dienst bij het verklaren van minder alledaagsche woorden, welke de Toboengkoe uit den aard der zaak niet kende.

De hadji had ons bij onze komst in zijne woning reeds dadelijk alle mogelijke hulp toegezegd, en menschelijker wijs gesproken zouden wij buiten zijne hulp ons doel niet hebben bereikt. Van Watambajoli zouden wij de Golf van Mori langs en daarna de rivier La opvaren om Petasia, de hoofdplaats van het landschap Mori zooveel mogelijk langs het water te benaderen. Onze gastheer had ons een groote sampan, uit één boomstam gehouwen, beloofd, waarmede wij ook de rivier zouden kunnen opvaren, maar toen dit vaartuig niet op den bepaalden tijd kwam opdagen, moesten wij gebruik maken van een zwaarder soort prauw, *sopo* genaamd, welke soort vaartuigen ook een kajuitje hebben. Verder kregen wij twee familieleden van hem mede als gidsen, lieden, die reeds driemaal Petasia hadden bezocht. De voornaamste hunner, Lanipi genaamd heeft zich een trouw vriend van ons betoond, zooals uit het vervolg zal blijken.

In den nacht van 31 Augustus op 1 September, toen de vloed de vaargeul van het dorp Watambajoli naar zee had gevuld, scheepten wij ons in en voeren Zuidwaarts naar de Golf van Mori. Wij kwamen vrij groote Boegineesche schoeners voorbij, die in het diepere gedeelte van

de fjord geankerd lagen. Wij hadden de Golf nog niet bereikt, toen een storm uit het Z.O. ons dwong voor anker te gaan. Met verlangen zagen wij den morgenstond te ontmoet om de schilderachtige Golf te kunnen zien, maar de morgen bracht nieuwe teleurstelling, want de geheele baai was in nevelen gehuld, en het grootste der in deze Golf gelegen eilanden, Tokobae (Toboengkoesch „groot eiland”), dat vlak voor ons lag, kwam slechts als een grauwe klomp uit den nevel te voorschijn. Een koude Z.O. wind blies ons in het gelaat, terwijl meer dan eene regenbui ons dwong ons in het benauwde kajuitje terug te trekken. Van voortgaan was geen sprake, en wij zochten dus een beschut plekje op in de nabijheid van een ander vaartuig, waarin de kapitan Boegis was gezeten. Wij brachten een vervelenden, langen dag door, en namen ons stellig voor, den volgende morgen te vertrekken, hoe de wind ook mocht zijn. 's Nachts om half 2 ging deze gelukkig liggen; aanstonds lieten wij het anker lichten, en roeiden langs het strand, in Zuidelijke richting tot Towi, dat wij na 3 uur roeiens bereikten.

Towi is een klein plaatsje van vijf huizen, onmiddellijk aan het zeestrand gelegen; het wordt bewoond door To-boengkoe, die zich voornamelijk bezig houden met den handel in damar, die ook hier van het gebergte door Toradja's naar zee wordt gebracht. Het zijn vooral lieden van den stam Poeöembana, die uit hun land rechtstreeks naar Towi afdalen. Zoo nu en dan houden de lieden van dit dorp zich ook bezig met het bouwen van Boegineesche vaartuigen. Dat, hetwelk wij hadden bestegen, was ook hier gebouwd.

Nadat wij versch water hadden ingenomen, werd bij het aanbreken van den dag de reis voortgezet. De lucht was opgeklaard, zoodat wij een fraai gezicht hadden op

de Golf van Mori met hare vele eilanden. Nadat wij tussehen de kust en het eiland Baratampoene waren doorgevaren, kregen wij het grootste der eilanden Tokobae in het gezicht. Onze geleider Lanipi deelde ons mede, dat de lieden van Watambajoli zeker op dit eiland tuinen zouden hebben aangelegd, ware 't niet, dat het bewoond wordt door eene groote slang, *arae* genaamd, welk dier een' kam op den kop draagt, en een parel, die men des nachts kan zien schitteren. Zijn geluid heeft veel van het kraaien van een haan. Uit vrees voor deze slang durft men dit eiland niet aandoen.

In de Golf van Mori is nog eene smalle diepe baai, die het land Zuidwaarts indringt en Lambolo heet; in deze baai bevinden zich ook eenige eilandjes; van hier loopt een landweg, rechtstreeks naar Tompira.

In den middag legden wij aan bij het eiland Sangga-poera, (1) een eiland, dat met loodrechte wanden uit zee oprijst, tot eene hoogte van circa 150 M. Zwaluwen maken hier in de rotsen hun nest. Opmerking verdient, dat alle rotsen aan de Golf en van de eilanden van onderen door de zee zijn uitgevreten, zoodat bij laag water de basis van deze rotsen bij den zeespiegel door de schaduw met eene dikke zwarte lijn zijn begrensd.

Toen wij om 2 uur van dit eiland vertrokken stond de Oostewind sterk door, zoodat wij met roeien weinig opschoten, maar aangezien wij nu het gezicht hadden op Boengi ntimbe, het laatste eiland van deze golf, gelegen juist tegenover eene der mondingen van de La, besloten wij alle krachten in te spannen om dit eiland nog dezen dag te bereiken. De avond was reeds gevallen, toen wij

(1) Aldus wordt door de handelaars aan de kusten van Midden-Celebes de stad *Singapura* (Singapore) genoemd. 't Is dus een aardigheid van vreemdelingen dat dit eilandje zoo heet.

op eene zandbank vervielen in de onmiddellijke nabijheid van het eiland. Aangezien wij door de duisternis niet konden bepalen, welke richting wij moesten nemen om van de bank af te komen, gingen wij voor anker om het daglicht af te wachten.

Bij het aanbreken van den dag (3 September) zagen wij, dat wij dicht bij het eiland waren, waar wij spoedig daarop landden. Wij deden dit met de gedachte aan de Morische expeditie in 1856, die hier hare magazijnen en barakken oprichtte, om van hier uit achtereenvolgens manschappen en goederen te verschepen naar Tompira (niet Tampirah) aan de Koro LA (op de kaarten tén onrechte Tampirah genoemd). Wat moeten al die mannen verheugd zijn geweest den voet te kunnen zetten op dit kleine eiland, en de drie schepen te kunnen verlaten, waarin zij enkele dagen opeengepakt waren geweest. Wij hebben, op dit eiland gezeten, de taaie volharding en den moed van officieren en manschappen bewonderd. En dan: al die moeite en opoffering waren zeker niet noodig geweest wanneer de Heeren Bosscher en Matthijsen hunne taak niet zoo gemakkelijk hadden opgevat, en ook tot het binnenland (in casu Mori) waren binnengedrongen. (1) Zij zouden dan het Gouvernement beter hebben kunnen voorlichten, zoodat dit niet alleen had behoeven af te gaan op de woorden van den Sultan van Ternate, die in deze zaak het Gouvernement heeft gebruikt om eene particuliere veete tusschen Toboengkoe en Mori te laten uitvechten.

(1) Zie: C. Bosscher en P. A. Matthijsen. Schetsen van de rijken Tomboekoe en Banggai. Tijdschrift Bat. Gen. 1852 blz. 63 e.v. Zie over de expeditie naar Mori: De Tomori-expeditie in 1856, door O. A. Uhlenbeck, en Geschiedkundig Overzicht van de expeditie naar Tomorie op Celebes in het jaar 1856, door A. W. P. Weitzel in de Feestuitgave van het Instituut blz. 35 e.v.

Aan de Westzijde van het eilandje staan thans vier huizen, bewoond door Boegineezen. Ook aan de overzijde op den vasten wal ligt een dorp door Boegineezen en Toboengkoe bewoond, en Samarenda geheeten. Wij werden dadelijk genoodigd in hetzelfde huis, waarin ook de Heeren Sarasin hadden gelogeed. De onvriendelijke ontvangst, welke dien heeren hier was ten deel gevallen, (1) de sombere lucht, de duisternis en de ongezelligheid, welke in het huis heerschten, het lang uitblijven der tweede prauw met onze dragers, stemden ons somber, en wij besloten om dadelijk na aankomst onzer medgezellen te verhuizen naar Dongi, eene kleine vestiging op het delta-eiland van de Koro Lâ. Toen evenwel de achtergebleven prauw tegen den middag aankwam gelijk met den kapitan Boegis, wilde de laatste niets van verhuizen weten, zoodat wij om niet onbeleefd te zijn moesten toegeven.

Wij hebben hiervan geen spijt gehad. Wel beviel ons onze gastheer niet al te zeer: hij was al te lief, hij riep onze voorspraak in bij het Gouvernement om eene belasting van f 0,25 van iederen handelaar te Watambajoli te mogen heffen, hij prees ons hemelhoog omdat wij even netjes met gekruiste beenen zaten als echte Boegineezen, en meer zulke dingen; maar hij gelastte ook twee zijner slaven, een Tolalaki en een Tomoena, die ook Barée kenden, ons een en ander van hunne taal mede te deelen. „Ik kan u geen rijksdaalders geven”, zeide de kapitan, „want die hebt ge zelf, geen rijst, want die hebt ge zelf, geen kippen, want ik heb ze overal vergeefs gezocht, alleen kan ik u helpen aan het opsporen van talen, omdat gij daarin nu eenmaal plezier hebt.”

Het is ons opgevallen, dat vele door de Boegineezen

(1) Zie hun opstel „Dwars door Z.O. Celebes” in de Makassaarsche courant van 30 Maart 1896.

in deze streken gebruikte slaven Tolalaki en Tomoena zijn, waaruit wij mogen besluiten, dat uit die beide streken vele slaven worden gerequireerd. De Tolalaki wonen in het bovenland van Kandari, en werden ons afgeschilderd als bloeddorstige wilden, zooals ook Vosmaer dit doet in zijn „Korte beschrijving van het Zuid-Oostelijk schiereiland van Celebes. De handelaren aan de Golf van Kandari durven nimmer in het binnenland te gaan, maar wachten de bergbewoners (Tolalaki) aan het zeestrand af, die hunne waren, rijst, damar, was en rotan daar tegen handels-artikelen komen ruilen.

De Tomoena wonen op het eiland Moena (juister Woena) naast het eiland Boeton (juister: Boetoeng) gelegen. Deze Tomoena zijn nog zeer gevreesd om hunne zeerooverij, zoodat vele Boegineezen ons verhaalden, dat zij, 's nachts het eiland voorbijvarende, nimmer slapen, maar streng de wacht houden.

Behalve linguïstische gegevens, waren wij ook nog in de gelegenheid eenige ethnologische bijzonderheden van de Tolalaki te weten te komen, welke wij hier mededeelen (op de taal van dit volk zal straks afzonderlijk worden teruggekomen).

Bij een huwelijk komen vrienden en verwanten bijeen, bij welke gelegenheid de bruidegom tot zijne bruid wordt geleid, en een maaltijd wordt gehouden. Na afloop van dezen maaltijd wordt het huwelijk beschouwd als te zijn gesloten.

De bruidschat bestaat voor het grootste deel uit katoenen goederen, welke de man evenwel nog lang schuldig blijft aan zijne schoonouders. In elk geval komt de man bij de vrouw inwonen.

Wanneer een kind is geboren wordt op de placenta kurkema en andere specerijen gelegd, waarna deze wordt

gelegd in twee op elkaar sluitende kokosdoppen. De kokosdoppen worden in foeja gewikkeld en bewaard in een' hoek van het huis. Wordt het kind, nog klein zijnde, ziek, dan worden de kokosdoppen opengemaakt en wordt de placenta onderzocht. Blijken er dan wurmen in te zijn, dan worden deze er uitgehaald, en nieuwe kruiden worden er aan toegevoegd. Is het kind groot en sterk geworden, dan wordt de placenta weggeworpen.

Wanneer het kind kan zitten, geven de grootouders of de ouders het een naam. Deze naam kan zoowel aan de natuur als aan bijzondere omstandigheden en gebeurtenissen ontleend zijn.

Bloedschenders worden in eene mand gesloten, en verdrongen. Van hun bloed mag geen druppel op de aarde worden gestort, want dan zou de aarde geen vrucht meer voortbrengen.

De Tolalaki zijn beruchte koppensnellers. Vooral na den rijstooft gaan zij uit op de koppenjacht, hetgeen geheel overeenkomt met hetgeen Vosmaer mededeelt (*"Korte beschrijving"* enz. blz. 87). Het hoofd wordt medegenomen naar het dorp bij welke gelegenheid een groot feest wordt gemaakt. Het bloed van het slachtoffer wordt gedronken en de hersenen worden gegeten. Gevraagd waarom men dit deed, antwoordde onze zegsman: "om moedig te worden, al wie zulks nog niet heeft gedaan, is nog geen man." Het gewone veld, waar zij gaan snellen is het landschap Moronene. Voor den handel begeven zij zich, behalve naar Kandari, ook naar Mekongka (op de kaart Mangkoka) en Lakara.

Wanneer iemand gestorven is, wordt aan ieder familielid een stuk ongebleekt katoen gezonden, waarbij sirih en pinang is gevoegd. Dit rouwgeschenk gaat gepaard met de mededeeling van het sterfgeval. De overledene wordt

in ongebleekt katoen gewikkeld en in een uitgeholden boomstam gelegd; deze kist wordt met een dito boomstam tot deksel gesloten, en hermetisch van de lucht afgesloten met leem en hars. Zoo blijft het lijk in huis bewaard, tot dat alle verwanten bijeen zijn gekomen. Het niet afwachten van de familieleden voor de begrafenis zou zulk eene groote belediging voor dezen zijn, dat een oorlog het gevolg er van zou zijn.

De Tolalaki begraven de lijken, maar de Tokonawe, die in hunne onmiddellijke nabijheid schijnen te wonen, plaatsen ze nog op eene stelling.

In de lijkstijl worden ook gelegd de speer, het zwaard en de katoenen goederen van de overledene. Gedurende de eerste tien dagen na den dood wordt iederen avond de doode herdacht en ten slotte den 100sten dag. Dit laatste zal wel alleen in gebruik zijn bij hen, die dicht bij het strand wonen, daar deze gewoonte wel overgenomen zal zijn van de Mohammadanen. De beenderen worden later niet meer opgegraven, om ze op eene andere plaats te bestellen, zooals de gewoonte is bij de meeste stammen van Midden-Celebes. Alleen, wanneer iemand ver van huis sterft, worden later de beenderen van den overledene opgegraven en naar zijne woonplaats gebracht om daar te worden begraven.

Ziekten worden toegeschreven aan het zich verwijderen van de *sangkoleo*, de levensaether, welke op de kruin van het hoofd zetelt. Menigmaal wordt deze levensaether gevangen genomen door rondzwervende geesten, die in het Lalaki'sch *onitu* heeten. De ceremoniën om dezen gevangen levensaether weder terug te krijgen, heeten even als bij de Baréesprekers *wurake* en zijn dezelfde als bij dezen. (1)

. (1) Het *wurake* in het Possosche is nog niet beschreven; wij hopen deze leemte in de ethnografie van Midden-Celebes mettertijd aan te vullen. Enkele andere ethnografische bijzonderheden der Tolalaki zullen elders eene plaats vinden.

Reeds te Posso en te Watambajoli had men ons sterk aangeraden kennis te maken met eenen Chinees, die in deze streken bekend is onder den naam van Baba Těnga. Deze man namelijk is gehuwd met eene Morische prinses te Ngoesoembatoe (niet: Oesoembatoe) in het binnenland, en hij is hierdoor zeer vertrouwd geworden met den vorst van Petasia. Daar wij hoopten, dat deze man ons zou willen voorthelpen op onzen tocht, besloten wij, dat een onzer hem een voorloopig bezoek zou gaan brengen, terwijl de ander het taalonderzoek te Boengi ntimbe voort zou zetten.

Wij hadden veel moeite om de branding op het rif, dat zich voor de monding der Lā tot ver in zee uitstrekt over te komen, en bereikten spoedig het gehucht Dongi, waar bedoelde Chinees zijne woning heeft. De man ontving ons zeer hartelijk, toen hij vernam wie wij waren. Wij maakten hem met onze plannen bekend, en hij was aanstonds genegen ons voort te helpen. Hij zelf zou ons wel gaarne naar Petasia willen brengen, maar hij kon zijn huis niet verlaten, omdat zijn zoon naar Lansoni (niet Losoni, zooals de Vaarbeurtregeling der Pakketvaartmaatschappij aangeeft) in Toboengkoe eene vracht damar was gaan brengen. Voorloopig zou hij ons een' brief medegeven aan een zijner „anak dagang” te Sampalowō in het binnenland van Mori. Ook gaf hij ons een sampan te leen, welke ons later vele diensten heeft bewezen bij het opnemen van de Koro Lā, daar wij dit werk moeielijk zouden hebben kunnen doen met de logge *sope*.

Ong Tjeng Sien, alias Baba Těnga, is een man van 52 jaar, geboortig van Makasser. Hij was daar in zijne jeugd op de Hollandsche school geweest, en was het Hollandsch nog niet geheel verleerd. Het spreekt van zelf, dat wij zeer informeerden naar den persoon van Maroendoe, den Morischen vorst. Wij vernamen, dat deze zich voor het uit-

wendige zeer weinig laat voorstaan op zijn koningschap, maar even hard in zijne prauw mederoeit en even goed zijnen tuin bewerkt als zijne onderhoorigen. Trouwens Maroendoe is niet alleenheerscher in Mori, hij heeft verscheidene vorsten naast zich, die hem wel als den voornaamsten hunner erkennen, maar hem niet in alle dingen onderdanig zijn. Volgens den Chinees althans hebben dikwijls heftige twisten plaats tusschen Maroendoe en zijne mederegenten. Het was jammer, dat wij geen arak of jenever voor hem hadden medegebracht, zei de Chinees, want men kon Maroendoe met niets meer genoeg doen dan met sterken drank!

Na bij den Chinees gegeten te hebben, namen wij afscheid, en voeren op zijnen raad den Zuidelijken arm van de Lâ-delta in en den Noordelijken uit, omdat door den sterken zeewind eene geweldige branding stond op de uitgestrekte bank, die een gedeelte van de Golf van Mori van de zee afsluit.

Gedurende dezen tocht zagen wij de monding van eene rivier, die zich in den Noordelijken arm van de delta ontlast en door de Stuers (1) genoemd is: Lampi. Dit is echter eene vergissing: de rivier heet Lâ moito (= zwarte rivier), terwijl Lampi eene plaats is boven op het gebergte, tusschen deze rivier en de Golf van Mori, waar, naar de verhalen, in den ouden tijd de Moriërs bijeen kwamen om handel te drijven. Bij de Boegineezen aan deze Golf is deze plek bekend onder den naam van Koija.

Ons verblijf op Boengi ntimbe was den bewoners van het eiland nog nuttig, want weldra werd het bekend, dat wij eenig verstand hadden van medicijnen, zoodat velen

(1) Luitenant t.z. Jhr. L. de Stuers, die de Morische Expeditie heeft medegemaakt, is de bewerker der kaart door Gen. Weitzel bij zijn opstel uitgegeven.

hierom kwamen vragen en verscheidenen konden wij helpen. Zoo riep ook een daar wonende hadji onze hulp in voor zijne vrouw, die sedert hare laatste bevalling lijdend was gebleven. Uit ons gesprek naar aanleiding van dit geval bleek ons, dat de man gehoopt had op een talisman, die zijne vrouw spoedig weder op de been zou brengen. Wij deden hier, als zoo dikwijls elders, de ervaring op, dat de naam pandita op zichzelf de menschen voor ons innam, al wisten zij, dat wij pandita's waren van het Christendom. Ook nu begon men vaak uit zichzelf met ons te spreken over godsdienstige onderwerpen, waartoe ook het uitreiken van medicijnen nog al eens aanleiding gaf. Eigenaardig was het, dat verscheidene menschen ons vroegen of een onzer de pandita was van Kandari (Pastoor Vogel). Men vertelde ons, dat deze pastoor eene school had gehad te Kandari van meer dan 200 leerlingen. Ook pasgenoemde hadji had onder die leerlingen behoord, en roemde de vriendelijkheid van den pastoor. De reden, waarom hij Kandari had verlaten, wist niemand ons te zeggen.

Evenals wij te Boengi ntimbe met een ander taalgebied dan dat van het Barée te doen kregen, hadden wij ons hier ook aan een geheel ander muntstelsel, dan aan de Zuidkust der Tominibocht gebruikelijk is, te wennen. (1) Aan de Golf van Tomori en verder naar het Zuiden (en zeker ook naar het Oosten) worden de oude Hollandsche dubbeltjes en duiten gebruikt. Een rijksdaalder heeft 20 oude dubbeltjes, een dubbeltje 15 duiten.

Eene aardigheid op het gebied van naamgeving vonden wij in een kind, dat Dótoro heette, waarin wij na eenig onderzoek „dokter” herkenden. Het kind had dezen naam gekregen, omdat het schijnbaar drie testikels had, waaruit

(1) Zie over de munten in het Possosche: „Mededeelingen” 36 (1892) blz. 375-76.

men had opgemaakt, dat het kind voor geneesheer (Boeg. *sanro*) in de wieg was gelegd.

De kapitan van Watambajoli was gedurende ons drie-daagsch verblijf op Boengi ntimbe zeer vriendelijk voor ons, en deed ons kippen, visch en eieren toekomen, waarvoor wij hem bij ons vertrek nog eenige geschenken gaven; zoo was hij kinderlijk blij met een zakkompass, dat hij wel een half uur liet ronddraaien. Aan prauwen kon hij ons echter niet helpen, zoodat wij genoodzaakt waren, onze zware *sopo*, welke wij van Watambajoli hadden gebracht, weer te bestijgen, en daarmede de rivier op te varen in gezelschap van de geleende sampan.

In den namiddag van 5 September van Boengi ntimbe vertrokken, kwamen wij een half uur daarna te Dongi aan, waar wij wederom heel vriendschappelijk door Baba Tënga werden ontvangen. Hij vertelde ons, hoe hij eene kleine 30 jaren geleden in deze streken begonnen was met het opkopen van damar. Toen kocht hij stukken op van 1 picol en meer gewicht, en dat à raison van f 5,— de picol. Hij vertelde ons hoeveel schade hij in die eerste tijden had geleden door zeeroovers, die verscheidene malen zijne volgeladen prauwen wegnamen. De zeeroovers kwamen zelfs tot voor Tompira. Hunne schuilplaatsen waren het eiland Boengi ntimbe en de monding van de La meawoe (= grijze rivier), die bij Lingkoboe in zee valt.

Behalve met de Morische prinses, die haar verblijf houdt te Ngoesoembatoe, is Baba Tënga ook gehuwd met eene adellijke dame uit Toboengkoe, die bij hem woont te Dongi. Deze vrouw heeft eenige beschaving gekregen door omgang met Europeanen, daar zij eenige malen Makasser heeft bezocht. Zij is geheel doorkneed in de taal en de zeden van Toboengkoe, zoodat wij door hare hulp veel omtrent beide te weten konden komen. Door Baba Tënga,

die veel gereisd heeft op het Z. O. schiereiland, kwamen wij nog de volgende bijzonderheden omtrent de verdeeling van dit land te weten: De bovenlanders van Toboengkoe zijn de Topada en Tombelalang; die van Kandari: de Tokija of Tolalaki. Boven Mekongka (Mengkoka) wonen de Tomoreneke. Toroöeta zijn de bovenlanders, die om Sokita wonen. De Baho Solo (op de kaart Bahoe solo, door de Tomori La solo genoemd) komt van Padalere. De Toboengkoe zijn niet velen in getal, maar hunne vazalstaten tellen vele inwoners; vooral de Totendenija ten Z. van Toboengkoe zijn zeer talrijk. De Baho pompine zou de rivier zijn, welker loop men volgt om naar het Towoeti-meer te gaan; deze rivier ontspringt echter niet uit dat meer.

Wij brachten den nacht door in het huis van den Chinees. In twee vaartuigen de sope en de sampan, zouden wij de rivier opvaren, maar aangezien de sope bij laag water niet over de bank voor de Zuidelijke monding der delta kon komen, moesten wij op hoog water wachten, hetgeen ons nog tot 10 uur ophield. Het eilandje door de Stuers in dien arm geteekend, bestaat nog.

Wanneer men het moerasland, dat geheel met nipah is bezet, is doorgevaren, komt men door oerbosch. Voor ons, die aan het gezicht op de Posso-rivier gewend zijn, leverde de La niets bijzonders op; alleen trof ons het gezicht van een' palm welke in het Possosche niet voorkomt; hij heeft veel overeenkomst met de woka (*Livistona rotundifolia*); zijn stam wordt door de inlanders gespleten en dan aangewend als vloerlatten. (1) Op verscheidene plaatsen komt het gebergte tot in den stroom, en laat daar zijne kale afgeschuurde rotsen zien. Op deze plekken konden wij

(1) In het Bar. heet deze boom *masea*, in 't Boeg. *masia*, in 't Boengkoesch *masara*, in het Boeg. van Loewoe *karurung*. De bladeren zijn dieper ingesneden dan woka-bladeren.

opmerken, dat bij hoogen waterstand de rivier ruim $1\frac{1}{2}$ M. rijst (de tijdelijke overstromingen niet in aanmerking genomen). In December en Januari begint het water te rijzen, daar in dien tijd de regens in het binnenland van Celebes met meer hevigheid beginnen te vallen. In de kuststreken van Mori regent het alle maanden door, met slechts enkele dagen van droogte tusschen de regendagen in. Wij hebben dit ruimschoots ondervonden. Dit verschijnsel zal wel een gevolg zijn van den trechtervorm, waarin de gebergten uit het Noorden en uit het Zuiden naar elkaar toelopen. In dien trechter worden alle wolken gedreven, en gestuit door het gebergte ontlasten zij zich over het aan den Oostkant van dit gebergte gelegen land.

Wij voeren de Koro LA op met vloed, en dan is er weinig te merken van stroom in dit gedeelte van de rivier; hierdoor gelukte het ons na slechts $4\frac{1}{2}$ uur roeiens met onze zware sope Tompira te bereiken. Het spreekt van zelf, dat wij, hier aangekomen, dachten aan het kampement van ons leger, dat hier was opgeslagen gedurende de Mori-expeditie. Gaarne hadden wij ook Lusa ndau (niet Oesoendau) bezocht, het kraaiennest, met zooveel moed door de onzen beklommen, maar de overweging, dat geen pad ons meer naar den top zou voeren (deze berg toch is na de inname van het dorp nimmer meer bewoond geworden), hield ons van deze wandeling terug. Volgens het verhaal van velen bevinden zich aan den voet van den berg nog drie graven van in dien strijd gevallenen. De Tomori noemen deze: de graven der *dawa* (= djawa, Javanen; de Tomori hebben geen palatanen in hunne taal).

Tompira moet vóór de bovengenoemde expeditie een dorp van Moriërs zijn geweest. Later hebben zich hier langzamerhand handeldrijvende vreemdelingen gevestigd, Boegineezen en Toboengkoe. Het dorp telt nu een tiental

huizen. Grootere vaartuigen als padoeakan's, komen de te Tomira opgekochte damar van daar afhalen. Daartoe heeft ieder huis een steiger in de rivier uitgebouwd, waaraan deze schepen aanleggen. Wij werden ontvangen door een oud heertje, dat ons met een' stortvloed van woorden mededeelde, dat hij de eerste was geweest, die hier den handel had geopend, een verhaal, dat ook anderen op hunne beurt aan ons deden met betrekking tot zichzelf.

Van Tompira af begonnen wij de Lâ op te nemen met de prismaboussole, ten einde haren loop met eenige zekerheid in kaart te kunnen brengen. Het bosch aan beide kanten, maakte hoe langer hoe meer plaats voor gras en riet (*glagah-saccharum spontaneum*). Hier er daar vonden wij hutten van sagobereiders. Deze hebben kleine steigers in de rivier uitgebouwd, waarop eene groote mand van rotan gevlochten staat. In deze mand wordt het uitgeklopte merg van den sagopalm gedaan. Vervolgens gaat de bereider er op dansen, telkens de mand schuddende en herhaaldelijk met een emmertje van sagobladscheede water er aan toevoegende. Door het trappen en schudden wordt de sago opgelost in het water, en dit vloeit uit de mand in een daaronder geplaatsten bak (meestal eene prauw). Sago uit de *Metroxylon Rumphii* is dan ook een belangrijk artikel van uitvoer uit het Morische.

Verscheidene prauwen met Moriërs kwamen wij tegen. Deze prauwen zijn over het geheel klein en smal; de voorsteven is gehouwen in den vorm van een krokodillenkop, voor welk dier de Tomori groote vrees hebben. De mannen dragen in het algemeen nog schaamgordels, die echter op andere wijze worden aangelegd, dan die der Toradja's van Posso. Eene reep katoen van 2 d.M. breedte wordt van voren en van achteren getrokken door een touw, dat hij om het middel heeft gebonden. Dit touw was

bij de meesten versierd met kralen, welke verhinderen, dat het touw schrijnt. Verder is de hoofddoek hun eenige kleedingstuk. De vrouwen dragen buitenshuis baadjes met korte mouwen en de gewone sarong. Bij de vrouwen van Moiki en Ngoesoembatoe is de hoofddoek over het geheele hoofd getrokken, zooals de vrouwelijke hadji's die in navolging van de Arabische kleederdracht gebruiken. De vrouwen bij de andere Moristammen dragen den hoofdband van katoen of foeja, zooals ook de Possosche vrouwen dit gewend zijn.

In het gedeelte van de rivier tusschen Tompira en Sampalowo is reeds meer stroom merkbaar, maar toch niet zóó, dat het bezwaarlijk zou zijn er tegenop te roeien. De Sope had 6 uur noodig om Sampalowo te bereiken.

Sampalowo is eene plek op den rechteroever van de Lâ, waar wegen samenkomen van Ngoesoembatoe en Petasia. Om de 20 dagen komen vele Tomori hier bijeen om markt te houden, en hunne producten (damar, vruchten, rijst, sago, geiten, rotan, groenten, sirih, pinang) te verkoopen aan de vreemde handelaren, die daartoe de rivier opvaren. Er staat een huis, bewoond door lieden van Baba Tënga. Verder vindt men er eenige hutten, waarin Moriërs, die hunne waren komen brengen, overnachten. Bij onze aankomst vonden wij een gezelschap in eene der hutten. Wij wendden ons tot hen in het Barée, maar zij verstonden ons niet. Na korten tijd kwam echter een man op ons toe, die ons in het Maleisch uitnoodigde in huis te komen. Hij bleek een Makassaar te zijn, een „anak dagang” van Baba Tënga. Weldra waren wij nu in gesprek over het doel van onze komst, en de huisheer, als zooveel Labatjo (= jongetje, ventje, dus geen eigenlijke naam, maar een kindernaam, die later niet is vervangen) geheeten, verklaarde zich aanstonds bereid ons voort te helpen, waartoe hij

mede was aangespoord door Baba lënga. Wij merkten aanstonds op, dat ook buiten de pasardagen vele Tomori hunne waren hier komen aanbieden.

Sampalowo ligt dicht bij de plaats, waar de eerste zijrivier van eenig belang zich in de Lâ stort. Deze heet Nganga lowo (= mond van de lowo) en is de afvloeiing van een meertje Lowo genaamd, dat den heeren Sarasin werd genoemd, maar door hen op eene onjuiste plaats op de kaart werd gezet bij gebrek aan duidelijker gegevens. De naam Sampalowo „vork, tweesprong van de Lowo”, is hiermede verklaard. (1) Voorloopig zij nog vermeld, dat de Nganga lowo en het Meertje moeten worden opgevaaren, wanneer men naar Petasia wil gaan.

Wij spraken aanstonds af, dat Labatjo en onze geleider Lanipi den volgenden morgen naar Petasia zouden gaan, om den vorst kennis te geven van onze aankomst.

Gebruik makende van het gedwongen oponthoud te Sampalowo gingen wij den volgenden morgen in een sampan de rivier hooger op om haar verder op te nemen. Wij roeiden haar 4½ uur ver op; de rivier kronkelt hier veel meer dan benedenstrooms, en wendt zich naar het Noorden; de bergen wijken hier geheel terug, zoodat wij ze alleen nog in de verte zagen; het dal van de Lâ moet bovenstrooms dus eene vrij breede laagvlakte zijn, want van af Sampalowo kan men volgens getuigenis de rivier nog twee dagen ver oproeien, voordat men aan den eersten waterval komt. Bosch vindt men op dit gedeelte weinig meer; de oevers zijn meestal bezet met glagah, en daarachter is kreupelhout zichtbaar, een bewijs, dat hier veel getuind wordt. Wij kwamen op verscheidene plaatsen huizen voorbij, nu eens alleenstaande, dan in groepjes van twee tot vier. De meeste woningen hadden de reeds be-

(1) *Lowo* beteekent „slijk, poel, moeras”.

schreven steigers in het water met de mand voor het sagowasschen. Kokospalmen wezen hier en daar de plaatsen aan, waar eertijds menschen hadden gewoond.

Na twee uren roeiens bereikten wij eene plek, waar eertijds een groot dorp heeft gestaan, Bokoe genaamd. Dit dorp had een eigen vorst, die schatplichtig was aan den vorst van Toboengkoe. Volgens de berichten is deze schatplichtigheid opgehouden na de bekende expeditie in 1856. Omstreeks dien tijd verhuisden de lieden van Bokoe, en stichtten een dorp Kangoea, ongeveer 2 uur loopens van Bokoe in W.Z.W. richting. Zij worden gerekend een eigen stam te vormen onder een eigen vorst, die thans evenwel min of meer afhankelijk is van vorst Maroendoe. De tegenwoordige functionaris heet Pembe'oe. Volgens de inlichtingen, welke wij onderweg van eenen bewoner van dat dorp ontvingen, verschilt het Kangoea'sch dialect slechts in enkele woorden van het Petasia'sch.

Steeds zoekende naar eene linker zijrivier van de Lâ, Tijoe geheeten, welke wij te Sampalowo hadden hooren noemen, kwamen wij eindelijk aan een dorp van een tiental huizen, aan beide oevers van de Lâ verspreid, en Toemboe langi genaamd. Wij vroegen den eigenaar van een dezer huizen, of wij in zijne woning onzen maaltijd mochten bereiden, wat ons dadelijk werd toegestaan. De man bleek iemand van Kangoea te zijn, die slechts weinig Barée kende; eene poos daarna echter kwamen vier Moriërs, wier land grenst aan dat der Topada, een Barée sprekende stam, en konden wij ons vlot in die taal met hen onderhouden. Eigenaardig is het te hooren hoe zij, geene palatalen kennende in hunne taal, ook in het Barée voor *dj*, *d*; voor *ndj*, *nd*; voor *nj*, *n*; en voor *ntj*, *us* zeggen. Zij deelden ons mede, dat alle Moriërs (wij bedoelen hier de bovenlanders) Barée kennen, de vrouwen niet uitgezonderd. Wij konden later constateeren, dat dit waar is.

Tegenover het huis, waar wij waren, was eene zandplaat midden in de rivier drooggevallen. Men vertelde ons, dat de krokodillen gewoon waren zich in de zon te komen koesteren. Men durft hen echter geen kwaad doen; velen vroegen ons voorbehoedmiddelen, ten einde geen overlast te hebben van deze dieren.

De lieden met wie wij in aandraking kwamen, waren in den aanvang steeds schichtig, maar wanneer wij wat met hen hadden gepraat, werden zij vrijer en lieten zij zich kennen als prettige menschen.

Nadat wij na den maaltijd nog twee krommingen van de rivier waren opgevaren, vonden wij werkelijk de Tijoe, die bij hare monding 3 M. breed is; bij hoogen waterstand is zij natuurlijk breeder. Nu wij ons doel hadden bereikt, was het ook hoog tijd om terug te keeren; de zon was dan ook reeds ondergegaan, voordat wij Sampalowo bereikten. De stroom in de rivier op dit gedeelte mag sterker zijn dan beneden Sampalowo, maar toch kan men er roeiende met eene matige snelheid tegenop komen.

Van Donderdag 7 September tot Woensdag 13 September bleven wij te Sampalowo. Drie dagen lang moesten wij wachten op de terugkomst van de lieden, die wij naar Maroendoe hadden gezonden. Eindelijk, Zondag avond, kwamen twee hunner terug, en deelden ons mede, dat de vorst het medegenomen geschenk had aangenomen, en dat hij ons gaarne zou ontvangen, maar ons eerst zelf te Sampalowo wilde ontmoeten. Als reden van hun lang wegblijven, gaven zij op, dat juist op den dag hunner aankomst eene tante van Maroendoe was overleden, en dat zij daardoor gedwongen waren geweest het doodenmaal bij te wonen. Zij beiden waren toen teruggekeerd om ons te berichten hoe een en ander was afgeloopen, terwijl Maroendoe Lanipi had achtergehouden om hem naar

Sampalowo te vergezellen. Wij vernamen, dat Maroendoe reeds bericht had ontvangen van onze voorgenomen reis door Toradja's uit het binnenland.

Wij besloten ons den Maandag te nutte te maken met eene voorloopige opname van het Meer Lowo, hetgeen onder voortdurenden regen moest geschieden. Vlak bij Sampalowo sloegen wij linksaf de Ngangalowo in, eene circa 20 M. breede vaart, waarin evenveel stroom stond als in de Lâ. Halfweg het Meer verdeelt deze stroom zich, maar de linkerarm, Tangkasarampa genaamd, heeft zich bovenstrooms verstopt. Na een uur roeiens, kwamen wij aan het verwachte Meer, dat niet beter vergeleken kan worden dan met een overstroomd weiland. Overal eilandjes, en ondiepten, waarop zelfs onze kleine prauw vastliep. Het Meer is eene uitgestrekte vlakte, waartoe ook het dal van de Lâ behoort, geheel ingesloten door bergen. Het watervlak is begroeid met allerlei waterplanten, waterlelies, met platte op het water liggende bladeren (*tawu-tawu*), een soort kruipplant (*tandole*), een soort van fijn getakt wier in het water (*sonae*), terwijl de talloze boven het water uitstekende lapjes grond begroeid zijn met een hoog rietachtig gras (*sesei*). Volgens mededeelingen der inlanders is deze plas in den regentijd een groot watervlak. De Lowo is rijk aan visch, evenals het meer Lindoe en het Posso-meer slechts in twee soorten: *bou*, *Ophicephalus striatus* Bl. en *paända*, *Anabas scandens* C. V. Ook palingen komen in dezen plas veel voor. Men vischt met fuiken (*bubu*), welke tusschen het riet gelegd worden; met *sara'u*, korven, welke plotseling in het water worden gezet, en waaruit men de gevangen visch met de hand verwijderd door eene opening boven in de korf; met den heugel (*doa*) en het meest met den drietand (*paradaki*), aan welks tanden hier niet zooals te Posso wèl het geval

is, weerhaken zijn gesmeed. Het is een eigenaardig gezicht tal van kleine prauwtjes, met een of twee personen er in, op en neer te zien houden, waarbij de visscher als een dwaas met zijn drietand in het water rondprijkt, tot dat hij bij den 50sten prik eindelijk een klein baarsje heeft doorstoken. Hier en daar worden heiningen van bamboelatten geplaatst (*take ehi* of *ompa*) in 'V' vorm om de visch den weg te wijzen naar de in hoekpunten geplaatste fuiken. Onder de vogels vindt men meereenden, *Anas gibberifrons* en *Anas superciliosa* in zeer groot aantal, hetgeen niet te verwonderen is, daar de Moriërs weinig op deze dieren jagen. Wij legden eenige hunner met onze geweren neer. Ook grijze en witte reigers en duikers (*palandu*) zoeken in groot getal hun voedsel in de Lowo.

Doornat van den regen en van het waden door het water om de geschoten eenden machtig te worden, roeiden wij na het middaguur naar een der weinige visschershutten, die op de drassige eilandjes in de Lowo zijn opgebouwd om ons maal te bereiden. Wij hadden hier nog niet lang gezeten, toen vijf prauwen op de hut afkwamen roeien; de lieden, die er in zaten, nestelden zich mede in de hut. Het waren lieden van Kangoea, 19 in getal onder leiding van den „oudste" (*tau tua*) van dat dorp, Poendoe geheeten; de vorst van dat dorp kon niet komen. Zij waren hier gekomen om Maroendoe af te wachten en dezen te vergezellen naar Sampalowo. Eenigen hunner kenden Barée, zoodat wij ons met hen konden onderhouden. Aangezien wij het geschikter vonden den Morischen vorst te Sampalowo te ontmoeten, keerden wij spoedig daarheen terug.

Twee uren ongeveer nadat wij in onze tijdelijke woning waren teruggekeerd, kwam de vorst met zijn gevolg de rivier afzakken. Een aardig gezicht! 36 kleine en groote prauwen met 2 tot 8 opvarenden in elk, schoten pijlsnel

door het water, en landden te Sampalowo, zoodat de oever geheel met prauwen was belegd. Niet lang daarna werd ons, die in huis waren gebleven, het bezoek van Maroendoe aangekondigd, en een oogenblik later zat hij tegenover ons. Het huis was dadelijk opgepropt met zijne volgelingen.

De machtige en gevreesde vorst van Mori, Maroendoe „donder”, is een man van gewone lengte en goede proportiën. Hij heeft een sterk sprekend gelaat met oogen vol uitdrukking. Een trek van koppigheid ligt over zijn aangezicht gespreid. Hij was gekleed in korte rood zijden broek, en zwart lakensch jasje, terwijl zijn hoofd gedekt was met een eenvoudigen hoofddoek. Zijn zwaard was eenvoudig, maar keurig onderhouden.

De vorst sprak zeer welwillend met ons, en toen wij hem het doel onzer reis hadden medegedeeld, als zijnde geen ander dan hem, een der heeren des lands te ontmoeten en vriendschap met hem te sluiten, vertelde hij ons, dat hij reeds meermalen over ons had hooren spreken door Toradja's die Posso hadden bezocht. Toen wij hem zeiden, dat het onze bedoeling niet was geweest hem hier te halen, maar alleen vergunning te verkrijgen hem in zijn dorp te bezoeken, antwoordde hij: „Ik ben gewend te komen, wanneer „kleine lieden” mij noodig hebben, hoeveel te eerder zal ik dan komen, nu „groote lieden” in mijn land zijn aangekomen.” Hij vroeg ons verder naar onze reis hier heen, en naar de route, welke wij ons voorgenomen hadden van hier naar Posso te nemen. Dit geheele gesprek had plaats in het Barée, dat hij zuiver en vloeiend spreekt, met uitzondering van de palatalen.

Na een half uur nam hij afscheid, zeggende in den avond bij ons terug te zullen komen, daar zijn medevorst, die te Ngoesoembatoe resideert, hem had ontboden.

De avond was nog niet gevallen, toen de geheele op-

tocht weer terugkwam, thans vermeerderd met enkele andere vorsten. Een jonge man zette zich bij ons; hij werd ons voorgesteld als Mokole Ede, een naar inlandschen smaak mooi, koud en onbeduidend gelaat, boven een lichaam, gedekt met een schitterend rood zijden baadje. Uit de sarong, welke hij droeg, uit zijne wijze van zitten meenden wij te mogen opmaken, dat hij Mohammadaan is geworden, hetgeen later bleek werkelijk zoo te zijn. Hij mocht een 25 jaar oud zijn, en ofschoon Maroendoe meer gevreesd is dan hij, zegt men algemeen, dat Ede meer macht heeft, omdat hij uit zuiver vorstelijk bloed is gesproten, terwijl Maroendoe van moederszijde afstamt van eene slavin. Wij boden hem een met gouddraad gestikt zijden baadje aan, en een dergelijk kleedingstuk, maar van minder waarde, aan Landika en Laloëasa, en een dito broek aan Lawolio, allen leden van het vorstelijk huis, die iets te zeggen hebben in het rijk. Het kostte ons veel moeite met hem te praten, daar zijn eenige antwoord op alle was: „ja”.

Een poos daarna kwam ook Maroendoe er bij zitten, maar het viel ons aanstonds op, dat hij niet meer zoo gulhartig was. Hij was blijkbaar door anderen bepraat ten einde ons den doortocht door zijn land te beletten. „De weg, dien wij van Posso gevolgd hadden, was veel gemakkelijker dan de weg door het binnenland”, „de vorst was nu in moeite door eenen binnenlandschen oorlog” (het land van den vijand lag op grooten afstand van het door ons te bereizen gebied), „de Moriërs waren dom en hij kon niet voor de daden van hen instaan”, altemaal bewijzen, dat men ons niet gaarne in dit land zag. Wij brachten hier tegen in, dat de macht van Maroendoe te zeer gevestigd was, om ons niet te kunnen beschermen; dat wij de Toradja's kennende, geen misslagen tegen den adat zouden begaan; dat wij niet anders op het oog hadden

dan hem een bezoek te brengen, het land te zien, en de talen op te teekenen, die hier gesproken worden. Wij begrepen, dat hier een soort van zuiveringseed van ons geeischt werd, en wij eindigden dan ook ons zeer lang pleidooi met de volgende woorden: „Vorst, gij hebt ons gezegd, dat wij de eerste Hollanders zijn, met wie gij in aanraking komt. Laat ons u dan mogen zeggen, dat wij Hollanders niet bang zijn voor menschen, maar wij vreezen God. En wanneer die God, die ons hoort, ziet dat wij schoone woorden tegenover u gebruiken, terwijl wij in ons hart eenig voornemen ten uwen nadeele koesteren, zal die God ons niet levend te Posso doen wederkeeren.” Toen wij uitgesproken hadden, was het stil. Daarna zeide Maroendoe, dat hij over de zaak wilde beraadslagen en men liet ons achter met de gedachte, dat wij wel niet verder dan Sampalowo het binnenland in zouden dringen, te meer daar de prinsen de hun aangeboden geschenken hadden laten liggen.

Den volgenden dag werd ons geduld nog eenigen tijd op de proef gesteld, aler wij uitsluitel kregen. Onze geleider Lanipi, die zich (vreemd genoeg voor een Boeginees) zeer voor onze zaak interesseerde, liep met een bedrukt gezicht heen en weer tusschen het huis, waarin wij logeerden en de hut, waarin Maroendoe zich met de andere vorsten had opgeschoten. Eindelijk om 8 uur kwam hij bij ons met een stralend gelaat, en zeide: de vorst heeft de doorreis toegestaan; ik heb mij met mijn hoofd borg gesteld voor u”. In hoeverre zijne borgstelling invloed had uitgeoefend op het besluit van Maroendoe weten wij niet; na enkele minuten kwamen eenige der prinsen bij ons zitten, en namen de vroeger aangeboden geschenken in ontvangst, een zeker bewijs van de veranderde stemming jegens ons. Mokole Ede had eene vriendelijker

uitdrukking op zijn wassenbeeldengelaat, en deed ons de eer aan enkele zinnnetjes te zeggen in antwoord op onze woorden. Maroendoe kwam ook bij ons, opgewekt en gul, en een en ander leidde er toe, dat wij met ons onderzoek van de taal van Petasia met hem begonnen. Hij kwam hoe langer hoe meer los, en zat ons een paar uur achtereen te vertellen van de gewoonten der Moriërs.

Wij vroegen hem naar het sterfgeval zijner tante, en bemerkten met verbazing, dat wanneer een der leden van het vorstelijk huis is gestorven, een koranlezer bij het lijk wordt gehaald, die zoowel in huis als op het graf de voorgeschreven stukken uit den Koran reciteert. Maroendoe vertelde ons, dat hij geen Mohamradaan was, „en hij wilde het ons niet verbergen, dat de lieden van Petasia nog koppensnellen” (Wanneer wij van „de lieden van Petasia spreken, bedoelen wij hiermede ook de inwoners van de om Petasia heen gelegen dorpen, waarvan Ngoe-soembatoe en Kangoea de voornaamste zijn. De berg-Tomori wonen ten Zuiden en ten Westen van Petasia). In Petasia looplen de huisvarkens dan ook nog rond. Maroendoe heeft dus aan het Mohammadanisme eene concessie gedaan, welke waarschijnlijk hemzelven en zijn volk niet aanstaat, daar zij, na zoo langen tijd in aanraking te zijn geweest met Loewoeërs en Boegineezen nog niet tot den Islam zijn overgegaan. Trouwens, waar het de dooden geldt, kan het nooit kwaad, hun meer te geven, dan de adat voorschrijft.

Wij vroegen den vorst om prauwen, ten einde ons daarmede over het meer Lowo te laten brengen, hetgeen hij ons gereedelijk toezeide, den dag voor ons vertrek naar boven bepaalde hij op 14 September.

Maroendoe had een Morisch hoofd bij zich, die gekleed was in een harnas van touw gevlochten (geknoopt), een

kleedingstuk, dat algemeen in Mori gebruikelijk is in den oorlog. Het touw daarvoor gebruikt, wordt gedraaid uit de binnenste bastvezelen van den bekenden soekaboom (gnetum gnemo). Er zijn geen mouwen aan en het wordt gesloten op de borst. Men zeide ons, dat een gewoon katoenen baadje noodzakelijk er onder moet worden gedragen om het schuren van het harde touw op het lichaam tegen te gaan. In volle oorlogstoerusting draagt men ook kleppen van buffel- of hertevel op de schouders, dito beenstukken, terwijl het hoofd gedekt wordt met een van rotan gevlochten hoed, waaraan van voren en van achter kleppen van buffelhuid zijn bevestigd. Iemand aldus uitgerust, gebruikt in den oorlog geen schild, maar hanteerd zijn zwaard met beide handen. Maroendoe beweerde, dat geen zwaard er door heengaat, dat zelfs een kogel zich plat stoot tegen zulk eene rusting; maar dat hij de zaak toch niet geheel vertrouwde, bewees hij door te vragen of er in Holland niet extra sterk touw was te krijgen om er dergelijke maliënkolders van te maken. Wij antwoordden, dat wij daartoe eerst een paar dezer baadjes moesten hebben om den Hollanders te kunnen toonen, waartoe het gevraagde touw moet dienen. Met dit al bleef al onze moeite om zulk een baadje machtig te worden vergeefs.

Al voortpratende, vertelde Maroendoe ons, dat eene oude inzetting van de vorsten van Petasia is, dat bij beboetingen iedere karbouw vervangen wordt door een stuk katoen van een armslengte of een span breedte. „Wij beboeten elkaar gaarne,” zeide hij, „en dat doen wij dan met 100 buffels tegelijk; maar als het op betalen aankomt wordt iedere buffel vervangen door een lapje katoen. Iemand, die deze onze adat niet kent, loopt er in. Zoo herinner ik mij een Tolage hoofd, dat een kabosenja van Pada (eene landstreek, behorende tot het Morische rijk)

kwam beboeten wegens een geval van overspel, hetwelk in zijne negerij had plaats gehad. Na veel praten werd de boete bepaald op 25 karbouwen, maar het Pada-hoofd vroeg, of hij mocht betalen met „karbouwen van Petasia”. Het Lage hoofd, niet wetende, wat dit beteekende, stemde toe, in de overtuiging, dat karbouwen karbouwen zijn. Maar hij keek vreemd op, toen hij 25 lapjes katoen kreeg; aanvankelijk wilde hij hierin niet berusten, maar toen het Pada-hoofd hem naar mij verwees, liet hij de zaak er bij.”

Onmiddellijk na dit bezoek keerde Maroendoe terug naar Petasia; maar bij het vallen van den avond kwam Mokole Ede ons nog bezoeken, wel een bewijs, dat hij alle achterdocht jegens ons had laten varen. Hij was spraakzamer dan te voren, en lachte zelfs nu en dan. Hierdoor hadden wij gelegenheid op te merken, dat zijne snijtanden met goud waren ingelegd. Later hadden wij gelegenheid op te merken, dat vele Moriërs op deze wijze zich den mond versieren; de ingelegde goudplaatjes zijn bij sommigen stervormig bij anderen rond.

Op den dag, waarop wij van Sampilowo zouden vertrekken, was het er juist pasar. Het bleek toen, dat wij ons van deze markt eene te grootsche voorstelling hadden gemaakt; een honderd lieden mogen ter markt zijn geweest, die hunne waren, onrijpe pisang, komkommers, damar, sirih en Morische klingen omzetten in katoenen goederen en zout. Het komt ons voor, dat de Moriërs gewend zijn geworden aan hooge prijzen, en ziende, waarvoor de damar wordt ingekocht, kunnen wij ons niet voorstellen, dat op dit boschprodukt nog winst is te behalen in den handel. De ter markt gebrachte damar wordt verpakt in korven, vervaardigd uit één stuk bamboe, dat aan het eene einde heel is gelaten, terwijl het overige gedeelte in smalle repen is gespleten en door eenvoudig rotan-vlecht-

werk uit elkander wordt gehouden, bij wijze van kelk. Produkten van Morische pottenbakkerij zagen wij ook aan de markt brengen. De potten geleken ons van minder sterke makelij, als die, welke door de Barée sprekers worden vervaardigd. De Moriërs, bij wier woonplaatsen weinig of geen sagoboomen voorkomen, of die geene gelegenheid hadden zelf sago te kloppen, verkoopen de door hen gemaakte potten voor sago; de inhoud van den pot aan sago vertegenwoordigt ook zijne waarde.

Behalve wij zelven, was zeker niemand meer verheugd, dat ons de weg door Mori was geopend, dan onze geleider Lanipi. Wij zouden nu afscheid van hem nemen, want hij zou van hier terugkeeren naar Watambajoli. Een geschenk nam hij gaarne van ons aan "tot aandenken", maar eene som gelds, welke wij er bij deden, weigerde hij volstandig aan te nemen. Hij heeft ons gediend en onzen weg geëffend, alsof hij door jarenlange bekendheid aan ons gehecht was; zulk een onbaatzuchtig inlander als hij tegenover ons is geweest, hebben wij nog nooit ontmoet. Wij zouden nu scheiden: hij had de "eieren" (dit is eene vergelijking om iets uit te drukken, waarvoor men goed moet zorgen, en hij bedoelde ons er mede) zonder breken tot Maroendoe gebracht, en deze had de eieren aangenomen. Hij sprak zijn hart aldus uit in *kajori* verzen:

*Ana idjòu morapi,
saogu-ogu kobati;
mau njaumo ri Togiani,
jaku bangkukalingani.*

De tweelingen van den eekhoorn,
uit ééne wieg;
al ware ik ginds op Togian,
ik zal ze niet vergeten.

Naar de gewoonte antwoordden wij hierop het volgende:

*Sope i mPua adjimo
raneco da mewalilimo;
Naunja mogáa korota,
dja raja mombetaka-taka.*

De sope van den hadji
gaat morgen weer terug;
al scheiden onze lichamen,
de harten blijven aan elkaar gehecht.

Toen hij weer:

Kapala apu sumomba, Het stoomschip vaart,
najongku nto lisanggona; bestegen door lieden van denzelfden naam; (1)
Madago uwangkorota, de spieren van het lichaam gevoelen zich sterk;
Rasi ane simpadopa. gelukkig hij die hen ontmoet.

Na eene week te Sampalowo te zijn geweest in hoop en vrees of wij zouden worden doorgelaten, was eindelijk het uur van vertrek aangebroken. Tegen het middaguur kwamen zeven slaven van Maroendoe, onder aanvoering van een verren bloedverwant van den vorst, ons met vier prauwen afhalen. Het vereischte veel overleg ons zelven en onze goederen in te schepen in de smalle lichte vaartuigen. Zoo ging het de Nganga lowo op, de Lowo door en een riviertje op, dat van het W.N.W. komt, en Matandau is geheeten. De beek is over het geheel één vadem breed, maar aangezien er meer dan één Meter water staat, is zij voor kleine prauwen goed bevaarbaar. Na deze beek een half uur lang te zijn opgeroeid en opgeboemd, kwamen wij aan een visschersdorp van elf huizen, eveneens Matandau genaamd. Hier verlieten wij de rivier, die hoogerop alleen voor zeer kleine prauwen bevaarbaar is, en zetten den tocht te voet voort. Anderhalf uur ging het nu over een uitermate slijkerig pad, eerst door grasvelden, later door bosch, steeds den loop van de Matandau volgende. Wij kwamen langs en door bosschen van sagopalmen, waar verscheidene lieden bezig waren met sagokloppen. Het dorp, waar Maroendoe in dezen tijd zijn verblijf houdt, is gelegen aan den rand van de laagvlakte, tegen den voet van het gebergte aan; het bestaat uit 12 huizen en men noemt het Matawoendoela.

Het huis van Maroendoe is het laatste van het dorp,

(1) Men ziet ons beiden namelijk overal voor broeders of neven (voor beiden gebruikt men het zelfde woord) aan.

en is pas opgebouwd; eene nette woning van 14 M. lang en 9 M. breed, in eene strekking van Oost naar West, met de deur naar het Oosten. De wand aan den Zuidkant is geheel behangen met groote en kleine gongs, zeker wel een twintigtal, welke gongs den rijkdom schijnen uit te maken van aanzienlijke personen in het Morische. Overigens was de woning nog niet geheel gereed, daar het achtergedeelte van het huis, waar het vorstelijk gezin zich ophoudt, nog niet geheel was afgeschoten van het voorstuk, de „ontvangzaal”.

Toen wij in huis kwamen, werden wij ontvangen door den tweeden zoon van Maroendoe, die ons geleidde naar eene plek in het huis, waar een paar matten met kussens voor ons waren neergelegd. Wij waren nog niet lang gezeten of Maroendoe kwam bij ons en stelde ook aan ons voor: zijn oom, den mokole van Kangoea, Pembéoe, een zwaar gebouwd man van meer dan middelbaren leeftijd met eene schorre stem, maar zeer vriendelijk en steeds bereid ons alle mogelijke inlichtingen te geven. Ofschoon de taal van Petasia aanmerkelijk verschilt van het Barée, kenden bijna allen hier deze taal; zelfs de slaven, die ons waren komen halen van Sampalowo, spraken haar.

Wij waren reeds van te voren ingelicht, dat Maroendoe zich geregeld iederen avond bedrinkt, en dan „uitpakt”. Men fabriceert hier arak, door zuurgeworden palmwijn op primitieve wijze te distilleeren; het vocht wordt in een’ pot gekookt, terwijl de wasem door middel van eene bamboebuis naar eene flesch wordt geleid, waarin het vocht neerdruppelt. Wij waren dan ook nog niet lang gezeten, toen de arakflesschen (rijnwijnbottels) te voorschijn kwamen, maar ons werd gewone palmwijn geschonken. Het „uitpakken” begon ook al spoedig, nadat het vocht de noodige gemoedelijkheid had opgewekt. Maroendoe was inderdaad

zeer wantrouwend geweest, vernemende, dat twee Hollanders te Sampalowo waren aangekomen; maar in de hoofdenvergadering had hij gezegd: „laat ons deze Hollanders toelaten in ons land, wat er ook van moge komen”.

Wij namen deze gelegenheid te baat om onze zuivere bedoelingen nog eens uit een te zetten, en verzekerden hem nog eens, dat wij bang zijn, anderen kwaad te doen, daar God, van wien wij allen kinderen zijn, daarover zou toornen. Maroendoe begon te lachen: „Nu gij het zelf zegt, durf ik het ook te zeggen; want het is werkelijk waar, dat wij allen van eene afkomst zijn; een van de 7 kinderen, die het oer-menschenpaar heeft voortgebracht, is de stamvader geweest van de Hollanders, een ander van de Moriërs, een ander van de Loewoeërs, een ander van de Lageërs (= Baréesprekers), een ander van de Toboengkoe, een ander van de Gorontaleezen” (hiermede was voor Maroendoe de geheele wereld bevolkt).

Dit gesprek gaf ons ook aanleiding te vragen naar den oorsprong van het Morische vorstenhuis, waarop Maroendoe ons mededeelde, dat dit vorstenhuis ontstaan was door het huwelijk van eene Loewoesche prinses „met een gouden navel”, en een man, Lamale genaamd, die uit den hemel was nedergedaald, of eigenlijk: hij bewees zijne hemelsche afkomst door voort te komen uit een bamboe, geel van kleur. Deze bamboe groeit nog, dicht bij den weg van Petasia naar Sawira; alleen voor de leden van het vorstelijk huis is het verboden in den bamboe te hakken; wanneer een ander het doet, vloeit er „bloed” uit. Deze man nu ontmoette op een zijner zwerftochten de Loewoesche prinses, met wie hij huwde; en nu kregen wij hetzelfde verhaal te hooren, dat bij de Baréesprekers de zonnemythe van Lasao is (medegedeeld in „Mededeelingen”

38, 1894, blz. 339 e.v.). De oude algemeene Toradja-mythe is dus door het langzaam opkomend vorstengeslacht van Mori gebruikt om zijne goddelijke afkomst te staven; de mythe werd dus tot legende gemaakt.

De vorst vertelde verder, dat de genoemde Loewoesche prinses „eene kleindochter van Nabi Mohammad” was, en door dit feit mogen de leden van het vorstenhuis geen varkensvleesch eten, anders zou hunne stammoeder zich op hen wreken door ziekte. Door den hemelling zijn zij „koppensnellers” (= heidenen) gebleven. Maroendoe verzekerde ons nog eens, dat niemand in Petasia Mohammadaan is. Uit hetgeen boven is medegedeeld, uit de Mohammadaansche beschaving, die ook in het huis van Maroendoe begint te heerschen en uit meer andere kleine dingen blijkt evenwel voldoende, dat de Islam ook hier zijnen invloed begint uit te oefenen. Deze invloed moet eerst van een 30 jaren geleden dagteekenen, toen de groote uitvoer van damar vele Boegineezen naar deze streken lokte. De eenige Mohammadanen toch, met wie de Moriërs vroeger in aanraking kwamen, zijn de Toboengkoe, en met dit volk heeft Mori nooit op goeden voet gestaan; volgens de verzekering van Maroendoe zelf is de verhouding tusschen deze beide rijken nog niet vriendschappelijk. Om te bewijzen, dat de Moriërs werkelijk „koppensnellers” zijn, vroeg Maroendoe ons, of wij onder de rijtschuur, waar wij op onzen tocht hierheen een oogenblik hadden uitgeblazen, de twee menschenhoofden niet hadden gezien; eene maand geleden had hij ze veroverd op den karoëa van Lembo, een zijner vazallen, die tegen hem was opgestaan.

Om aan zijne opgewondenheid lucht te geven, brak Maroendoe telkens zijn gesprek af door plotseling een' zang aan te heffen, waarmede enkele onzittenden dan instemden. Eens improviseerde hij een zang op ons.

Wij haastten ons de woorden op te teekenen, die vertaald luiden :

Twee vorsten zijn tot ons gekomen;
Zoo wit als de maan is hun vel.

Twee vorsten zijn gekomen van den overkant,
En wij zijn bevreesd in onze stad.

Nu zijn er menschen gekomen van den zonneopgang;
(veelen denken dat Holland in het Oosten ligt)
Ik wend mij eerbiedig naar den zonneondergang.

Maroendoe pakte hoe langer hoe meer uit, en toen wij naar eenige aanleiding in ons gesprek vertelden, dat de Toöndae bij de overige Baréesprekers als de Kampenaars bekend stonden, deelde hij ons mede, dat voor de Moriërs de Tokawoela en de Todoöele de Kampenaars zijn; dezen zijn lieden van dorpen ver in het binnenland. Zij zouden bijvoorbeeld eens op zee gaan varen, maar drie gingen met het gelaat naar het Zuiden en drie met het gelaat naar het Noorden in de prauw zitten, en roeiden zoo tegen elkaar in, zoodat het vaartuig niet van zijne plaats kwam. Toen dit zoo eene poos geduurd had, kwam een strandbewoner, die vroeg: „Waar moet gij heen?” Antwoord: „Naar Toboengkoe”. „Gij, die met het gelaat naar het Noorden zit, keert u om”. En nadat dit geschied was, ging de prauw voort. „Wel, wel”, zeiden de „Kampenaars”. „welk merkwaardig hout is dit, waarvan deze prauw is gemaakt, want het heeft ook een eigen wil”.

Een ander maal ging eene vrouw van een der genoemde dorpen hare potten (in het Morisch *kuro* geheeten) verkoopen. Onderweg hoorde zij den vogel *takurua* zijn geschreeuw aanheffen: *takuro-kuro-kuro*. „De vogel vraagt om een pot (*kuro*).” zei de vrouw en zette een op den weg neer. Een eind verder hoorde zij dit geroep weer, en zette weder

een' pot neer, en dit herhaalde zich tot zij alle potten kwijt was. (Zie over de Kampenaars der Posso-toradja's: „Mededeelingen” 42, 1898, blz. 400 en 401. Ook de anecdotes, gegrond op het geschreeuw van vogels zijn onder de Baréesprekers talrijk).

Terwijl ons eten werd opgebracht, liet ook de vorst zich wat gekookte visch brengen en at met ons mede. (Den tweeden en de volgende dagen werden wij gespijzigd uit de keuken van de vorst). Om een uur of tien in den avond klonk het bevel (als de vorst dronken is schreeuwt hij zóó, dat hij volkomen den naam verdient van „Donder”): „Beneden zingen!” waarop eenige van de mannen en van de vrouwen, die zich in huis bevonden naar beneden gingen om te dansen en te zingen. De lieden van Petasia (en ook de berg-Tomori) hebben bepaalde tijden voor hunne zangen. Zoo was het nu de tijd van het *metuna*, en geen andere zang mocht worden aangeheven. Mannen en vrouwen (wij telden toen 14 mannen en 26 vrouwen) schaarden zich in een' kring, hand aan hand, zooals wij de handen vouwen bij het gebed. Nu ging het zeer langzaam in het rond; de bewegingen bestonden in het verzetten van het rechter been, het bijhalen van het linker, het verzetten van het rechter, het bijhalen van het linker enz., zeer langzaam en min of meer rythmisch. Waren de bewegingen eenvoudig en vervelend, het gezang was dit niet: met volle harmonische stemmen werd het lied gezongen, waarbij de vrouwen menigmaal een toon langer aanhielden, terwijl de mannen er doorheen zongen. Dit gedragen gezang bij het schilderachtig landschap, beschenen door de eerste kwartiermaan, en verlicht door een hoop brandend hout in het midden van den kring, deed ons onwillekeurig denken aan eene godsdienstige plechtigheid ter eere van zon en maan. En oorspron-

kelijk moet dit ook het geval zijn geweest. Maroendoe dicteerde ons, wat er werd gezongen, telkens terugkerende in den kring om zelf mede te doen. Deze zang werd elken avond gedurende ons verblijf bij den vorst herhaald.

Gedurende de volgende dagen hadden wij wel gelegenheid een en ander te zien van 's vorsten levenswijs. Tot aan den eersten maaltijd om 9 uur blijven alle slaven in huis (behalve zij, die den palmwijn gaan halen), zoodat het dan zeer vol is in de woning. Wij berekenden, dat ruim 20 leden van het geslacht van den vorst en ruim 30 slaven (mannen en vrouwen) in dit huis leven. Na den morgenmaaltijd gaan de slaven aan hun werk, tuin-arbeid, sagokloppen, vischvangen enz. De edelen blijven langer in huis, totdat het tweede maal om 11 uur is afgeloopen; deze maaltijd bestaat alleen uit visch of vleesch, alles rijkelijk besproeid met palmwijn, arak en *pongasi* (uit rijst getrokken). Gewoonlijk gaat Maroendoe dan ook aan eenig werk, maar dezer dagen bleef hij thuis bij zijne gasten. Eindelijk 's avonds om 8 uur heeft weer een maaltijd plaats, waarbij de sterke drank rijkelijker vloeit dan 's morgens.

De ontvangst bij den Morischen vorst heeft inderdaad onze verwachting overtroffen. Hij wilde ons blijkbaar eeren en liet daartoe op den tweeden dag, welken wij bij hem doorbrachten een karbouw slachten. Gedurende een zijner gemoedelijke oogenblikken, vertelde hij ons, dat een onzer hem telkens aan zijnen overleden vader deed denken; deze was wel niet zoo blank, maar hij had toch dien zelfden neus, die zelfde oogen, dien zelfden baard. Was het om deze toevallige gelijkenis, of omdat wij de eerste Hollanders waren, met wie hij in aanraking kwam, dat hij zoo voor ons uithaalde? Tegenover ons was hij steeds min of meer verlegen, maar toch vol spraak. Grootspreken

een gebrek van de meeste hoofden op Celebes, deed hij in het geheel niet. Toch konden wij uit vele dingen opmaken, dat hij de teugels van het bewind stevig in handen heeft. Zijne slaven waren steeds eerbiedig tegenover hem, maar nooit merkten wij iets van dat kruiperige aan de Loewoesche en Sigische hoven. Aan het primitieve hof van den Morischen vorst was nog iets frisch en onbedorvens, iets dat doet denken aan den Toradja-patriarch, met zijne familie om zich heen. Het is inderdaad jammer, dat deze toestanden wellicht later zullen veranderen, en het dan zal worden: de heer met zijne onderdanen.

Gedurende ons verblijf ten zijnent waren wij menigmaal getuige van de ontvangst van troepjes afgevaardigden van zijne vazallen, die met hem kwamen spreken over eene of andere aangelegenheid; nu eens waren het berg-Tomori, dan weder Towatoe of Topada (Baréesprekers). Allen brachten wat rijst, een paar kippen, een paar bamboes met arak en wat sirih mede, als huldeblijk. Men vertelde ons, dat het plotseling zou gaan stormen, wanneer vazallen met ledige handen bij hun heer kwamen. De vorst zette zich steeds naast de hoofden der deputaties neder, en besprak met hen de zaken. Het was ongetwijfeld eene beleefdheid jegens ons, dat hij zich nu bijna altijd van het Barée bediende tegenover zijne vazallen, ook tegenover Moriërs. Hierdoor waren wij in de gelegenheid de gesprekken te volgen, en op te merken, dat de heer des lands zich niet te verheven voelt om ook kleine aangelegenheden met hen te bespreken; een groot verschil met den Datoe van Loewoe, die vazallen niet eens bij zich toelaat, en twee vechtende stammen, beiden aan hem onderhoorig, kalm hun gang laat gaan. Wanneer wij deze twee rijken met elkaar vergelijken, zoover als wij ze hebben leeren kennen, dan komt het ons voor, dat Loewoe

een rijk is, dat aan het ontbinden is, en Mori een rijk, dat in de opkomst van zijne macht is.

„Ik ben voor geen mensch bang”, zeide Maroendoe ons, „alleen de Hollanders vrees ik”. Deze vrees, welke ongetwijfeld dateert van de Mori-expeditie, heeft den vorst tot nu toe de pogingen van den posthouder om hem te ontmoeten, doen verijdelen; deze vrees ook heeft hem tot nu toe weerhouden de vorsten (Djooe Boki) van Todjo, zijne bloedverwant, te bezoeken, ofschoon deze reeds lang op zijne komst ten harent heeft aangedrongen. Maroendoe vertelde ons namelijk, dat hij vernomen had, dat zoovele Hollanders de Bocht van Tomini bezochten. Nu hij ons evenwel had leeren kennen, zou hij binnen niet al te langen tijd eerst naar Posso gaan om onder ons geleide („voor ontmoetingen met Hollanders”) naar Todjo te gaan.

Daar wij zijn land bereisden, spraken wij Maroendoe aan met *pue* (heer); maar op zekeren avond zeide hij ons, dat deze titel hem uit onzen mond steeds hinderde, want de geesten zijner voorvaderen zouden zeker op hem toornen, wanneer hij toeliet, dat wij hem zoo toespraken. Hij verzocht ons dus hem naar een zijner zonen te noemen, maar daar dit ons ongepast toescheen, richtten wij het woord voortaan tot hem met den aanhef van „mokole” (= vorst).

Toen wij na een paar dagen wat vertrouwelijker met hem waren geworden, konden wij niet nalaten hem te zeggen, dat hij door zijn zwelgen zich een vroegen dood zou koopen, want wij waren nog niet lang genoeg bij hem om dieper redenen tegen deze zijne ondeugd aan te voeren. (1) Maroendoe lachte en zeide ons verzekerd te

(1) Naar aanleiding van zijne vragen omtrent ons verblijf te Posso, hadden wij meer dan eene gelegenheid hem met het Evangelie bekend te maken.

zijn lang te zullen leven, want toen hij eens schijndood was geweest, had zijne ziel eene wandeling gemaakt in het geestenland, bij welke gelegenheid de vorst der geesten hem een pinang en wat aarde had gegeven, als onderpand voor een lang leven. Genoemde zaken bewaarde hij dan ook zorgvuldig.

Wij gaven eens aan den vorst onze verwondering te kennen, dat wij zijne vrouw niet hadden ontmoet. Maroendoe vertelde ons toen, dat hij haar en haar gevolg had gezegd in den rijsttuin te blijven, omdat hij nog niet wist, wat wij in het schild voerden; maar nu hij ons had leeren kennen, zou hij ze ontbieden. Den daarop volgende dag hadden wij dan ook het genoegen haar te ontmoeten, en gelukkig hadden wij nog wat fraaie kralen en reukwerk om haar dit aan te bieden.

Eén wensch van ons scheen Maroendoe maar niet te willen inwilligen. Wij wilden namelijk gaarne de hoofdplaats van het Morische rijk, Petasia, bezoeken, daar wij toch wisten er hier niet ver meer van daan te zijn. Telkenmale sloeg de vorst ons verzoek daartoe af, nu eens onder voorwendsel, dat het geheele dorp verlaten was, en alle menschen zich in de laagvlakte hadden verspreid, dan weder onder voorwendsel, dat de woningen daar in bouwvalligen staat verkeerden; mededeelingen, die wel is waar later op ongezochte wijze werden bevestigd, maar die toch geene verhindering hadden behoeven te zijn ons in dat kraaiennest een kijkje te laten nemen. Hierdoor kwamen wij tot het vermoeden, dat de vorst voorzichtigheidshalve ons zijne vesting niet liet zien; hij kon toch niet weten, of wij niet met eenige bedoeling van spionnage waren gekomen. Hij troostte ons met het vooruitzicht, dat wij het dorp op onze verdere reis zouden zien liggen.

In den morgen van 18 September spraken wij in ernst

over heengaan. De vorst had ons gaarne langer bij zich willen houden, maar daar wij onderweg reeds veel tijd hadden verloren, zeiden wij, dat de tijd ons drong. Maroendoe antwoordde ons nu, dat wij vrij waren te gaan, wanneer wij wilden, daar hij zijne maatregelen voor onze doorreis reeds had genomen. Zeven van zijne lieden zouden ons naar het naastbijzijnde dorp brengen, vanwaar anderen ons weder tot een volgend dorp zouden geleiden. Wij gaven Maroendoe nog een geschenk, en enkele aardigheden voor zijne vrouw en kinderen. Hij was hiermede blijkbaar zeer ingenomen, en gaf ons twee bewerkte slaapmatjes, terwijl hij beloofde een paar zwaarden voor ons te zullen zoeken, en ons die naar Posso te zullen zenden. Nadat wij nog eenmaal met hem hadden gespijsd, namen wij een hartelijk afscheid en vertrokken.

Het pad voerde ons eerst nog een eindweegs langs den voet van het gebergte, waarna wij dit beklommen, veelal door grasvelden, afgewisseld met bosch op die plaatsen, waar het gebergte te steenachtig is voor den rijstbouw. Water vonden wij slechts op ééne plaats, zoodat het ons zeer welkom was boven op het gebergte gekomen na eenen steilen klim, drie mannen te vinden met sagoweer, die ons daar op bevel van den vorst stonden op te wachten. Boven op dit gebergte, dat Lantinada heet, gekomen, hadden wij een prachtig gezicht op Petasia, dat ongeveer 1 paal rechtstreekschen afstand van ons verwijderd lag. Eén huis stak boven de anderen uit; dit is de woning van den vorst. Ofschoon Maroendoe ons niet toestond zijne hoofdplaats te bezoeken, hebben wij toch zooveel van haar gehoord, dat wij ons na het gezicht op Petasia te hebben genoten, best kunnen voorstellen, hoe zij er uit ziet.

Het dorp bestaat uit 50-60 huizen verdeeld op twee heuvels, waartusschen eene laagte, waarin een klein beekje

stroomt, waaruit het benoodigde water wordt gehaald. Deze omstandigheid maakt Petasia tot eene geduchte sterkte voor een inlandschen vijand, die eene sterk gelegen plaats alleen in staat is in te nemen door haar te omsingelen en door gebrek aan water tot overgave te dwingen. In het dorp staat een *lobo*, geestenhuis, welke volgens de beschrijving geheel overeenkomt met de *lobo's* in de Toradja-landen. Verder worden er eenige kanonnen gevonden; waarvan sommige zóó groot zijn, dat Maroendoe zich niet kon voorstellen, hoe zijne voorouders ze op Petasia hebben gekregen. Van Petasia uit is de zee duidelijk te zien, even als zij boven op de Lantinada geheel voor ons uitgespreid lag. Aan deze omstandigheid heeft de plaats haren naam te danken: „Zeezicht.” (1) De oude vorm *tasi* is in dezen naam bewaard gebleven; tegenwoordig zegt de Moriër voor „zee” *tahi*.

Wij wendden ons nu meer naar het Noordwesten. en den bergrug volgende, door grasvelden en door bosch, kwamen wij ten slotte om half twee in het Morische dorp Lolonggoijo aan, een dorp van 10 huizen. Wij gingen in het huis van den kabosenja, Papa i Koerembo, welk huis tevens voor *lobo* wordt gebruikt; op de zolderbalk waren een krokodil en eene vrouw met groote vagina uitgesneden; aan de palen waren de geweien opgehangen van alle buffels, die bij offerfeesten waren geslacht. Dicht bij dit huis zagen wij eene lijkst. op eene stelling staan. De kabosenja, die een weinig Barée kent, vertelde ons, dat de lijken bij hen alle op stellingen worden geplaatst; te Petasia evenwel worden de leden van het vorstelijk huis begraven; de lijken van slaven daarentegen op stellingen geplaatst. Het begraven in den grond is overgenomen van de Mohammadanen.

(1) Woordelijk: „plaats waar de zee is.”

Een van de redenen, waarom de Islam zoo snel propaganda maakt, is zeker, dat hij zich steeds voordoet als iets zeer voornaams, alleen geschikt voor vorsten en vrijen, terwijl de slaven van dit geluk (!) worden uitgesloten. Van de strand-Toradja's zijn alleen de vrijen Mohammedanen, de slaven niet. Deze door den Islam aangekweekte hoogmoed, waarvan wij in het vervolg van dit verhaal nog een voorbeeld zullen mededeelen, is ongetwijfeld de reden, dat bijvoorbeeld de Loewoeërs nimmer pogingen hebben aangewend de geminachte Toradja's tot den Islam te doen overgaan, hetgeen hun zeker weinig moeite zou hebben gekost.

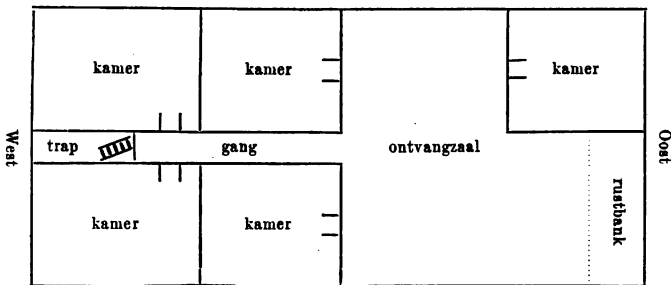
Te Lolonggoïjo waren wij onder de berg-Tomori aangekomen. Zij noemen zich de slaven van den vorst te Petasia; de vrouwen hier dragen den hoofddoek als de Baréesprekende Toradja's.

Nadat onze geleiders den last van Maroendoe aan den kabosenja hadden overgebracht, en zij eenige kleine geschenken hadden ontvangen voor hunne moeite, keerden zij terug naar hunnen heer.

Den volgenden morgen (19 Sept.) kregen wij dan ook twee nieuwe geleiders mede en zetten den tocht voort. Over een niet al te bezwaarlijk terrein, bereikten wij na vijf kwartier loopens het dorp Tinoleba, 13 huizen groot en gelegen op een' bergtop, even als alle Tomori-dorpen, maar niet omheind. Wij werden hier gebracht in het huis van kabosenja Paranda (Papai Kalelo). De boodschap van den vorst om ons rijst, kippen en palmwijn, en geleide te geven tot het naastvolgende dorp werd overgebracht, en spoedig kregen wij dan ook het noodige om onzen maaltijd te bereiden. Voor iemand, die snel wil reizen, en wien het alleen te doen is om het land en niet om de bevolking, is deze wijze van begeleiding niet zeer

aangenaam, daar hij in ieder dorp moet ophouden, om nieuwe geleiders, die maar niet dadelijk gereed staan, af te wachten. Voor ons evenwel, wien het vóornainelijk te doen is om het volk te leeren kennen, heeft deze wijze van reizen veel voor, daar zij ons in aanraking brengt met tal van menschen. Als „gasten van den vorst” werden wij niet in de *lobo* of in de smederij of onder eene rijst-schuur, de gewone verblijfplaats voor reizigers, ingekwartierd, maar werden wij bij den kabosenja gebracht, zoodat wij steeds volop gelegenheid hadden kennis te maken met de menschen, en naar een en ander onderzoek te doen. Bovendien heeft deze wijze van reizen voor, dat men een minder aangenaam geleider bij de eerstvolgende plaats kwijt raakt.

Zooals wij zeiden, werden wij telkens in de woonhuizen gebracht, en hierdoor konden wij ons van den huisbouw der Tomori eene duidelijke voorstelling maken; hunne wijze van bouwen wordt mede gevolgd door de ten Westen van hun land wonende Topada. De huizen staan meestal op 2 M. hooge palen; de lengte van het huis strekt zich uit van het Westen naar het Oosten, met de trap aan de Westzijde. Deze trap voert den bezoeker naar een' gang, die hem leidt naar een open gedeelte van het huis, waar de gasten worden ontvangen, waar men eet en eenigen

huiselijken arbeid verricht, waar de groote kinderen en de jonge mannen van het huisgezin slapen. Aan iedere zijde van den gang zijn een of twee kamertjes, met deuren, die uitkomen in den gang en in de „ontvangzaal”. Bij grootere huizen heeft men aan iedere zijde van den gang twee kamertjes, terwijl daar ook in de ontvangzaal nog een kamertje is afgesloten. De deuren dezer kamertjes zijn meestal van boomschors gemaakt, en hangen met eenige rotanringen aan eene lat, waarlangs zij kunnen worden verschoven. Aan het einde van de ontvangzaal, is de vloer hooger gemaakt dan het overige gedeelte, waardoor eene soort van rustbank wordt gevormd. Deze plek werd ons steeds als onze slaapplek aangewezen. De haarden heeft men op verschillende plaatsen in het huis; meestal vonden wij ook eene in de ontvangzaal.

De kabosenja van Tinoleba had in hooge mate oogontsteking en smeekte ons om eenig geneesmiddel. Daar wij sulfas zinci bij ons hadden, maakten wij hiervan wat gereed, en druppelden hem in, met de opdracht dit dagelijks te herhalen. Ook om allerlei andere medicijnen vroeg men ons, aan welke verzoeken wij gedeeltelijk konden voldoen. Maar nu smeekte men ons ook om voorbehoedmiddelen, en wat wij hiertegen ook inbrachten, men wilde ons niet gelooven. Vooral was men gesteld op een voorbehoedmiddel tegen de krokodillen uit de Lâ. Wij gingen natuurlijk hierop niet in. „Wanneer wij u wilden bedriegen, zouden wij u een of ander voorwerp geven, en er u nog voor laten betalen ook; maar dit zou altemaal leugen zijn”. Om dit aanschouwelijker toe te lichten, nam een onzer de huid van een dier lieden, en zeide: „Wanneer ik nu eenige onverstaanbare woorden prevel: br - br - br - in uwe hand, dan hadt gij nog niets er aan”. De man was echter zeer verheugd, dat zijne hand „belezen”

was, zooals hij dacht, en stak ons onmiddellijk ook zijne andere hand toe!

De lieden waren hartelijk genoeg ons voor den nacht te willen herbergen, en zij drongen hierop ook sterk aan, maar wij hadden ons voorgenomen nog een eindweegs af te leggen. Een jongere broeder van den kabosenja met twee andere mannen werden dus aangewezen als onze geleiders naar het eerstvolgende dorp Panggorasaka, waarmede wij het landschap Mori van Zuid naar Noord zouden hebben doorloopen. Het pad leidde ons, steeds dalende, van den berg af waarop Tinoleba ligt. Na een uur loopens door grasvlakten, meest dalende, stonden wij aan den voet van den Poeoe-noenoe, een met zwaar bosch begroeid gebergte. Nu was het voortdurend klimmen, hoe hooger wij kwamen hoe steiler en hoe moeilijker het pad werd, door de kolossale steenbrokken, welke wij hadden over te klauteren; stukken uitgekapt hout moesten ons daarbij telkens als trappen helpen, zoodat wij ons eene juiste voorstelling konden maken van de beklimming van Insa ondau door onze troepen. Twee bergruggen zwoegden wij op deze wijze over, totdat wij aan de helling van den tweeden rug gekomen, deze op gelijke hoogte langs liepen tot aan het dorp Panggorasaka, dat wij na een vermoeienden marsch van $3\frac{1}{2}$ uur van Tinoleba bereikten. Zooveel hadden wij reeds van de Morische dorpen gezien om te weten, dat de bevolking van dit land nog onherbergzamer oorden voor hunne dorpen weet uit te vinden, dan de Baréesprekende stammen; maar een oord als Panggorasaka is verbaasde ons uitermate: Eene plek op de helling van het gebergte, bestaande uit louter brokken steen van immense afmetingen, met geene handvol aarde er tusschen, heeft men uitgezocht, om daarop een 15 tal huizen te bouwen.

Als gemzen klauterde onze trein langs en over deze

steenbrokken, waarvan sommige slechts met een ingekeepten boomstam waren te beklimmen, naar het laatste huis in het dorp, de woning van den kabosenja. Daar men reeds kennis had gekregen van onze komst, was deze woning voor ons ledig gemaakt, en hadden wij de ruimte. Weldra kwamen eenige dorpelingen met ons praten, maar de kabosenja hield zich achteraf, zoodat wij hem moesten laten verzoeken zich bij ons te voegen. Volgens hetgeen wij hebben kunnen opmaken uit onze onderzoekingen, hebben de Tomori geen slavenstand. (1) Wanneer het waar is, wat eenigen ons hebben verzekerd, is de waardigheid van „hoofd des dorps” (*mokole*) erfelijk; zij hang dus niet af (als bij de Baréesprekers) van de hoedanigheden van den persoon. Na onze ontmoeting met Lompande (Papa iko), kabosenja van Panggorasaka, konden wij dit bericht beter gelooven; want zulk een verlegen man, zoo slecht ter tale als hij, zou bij de Baréesprekers zeker geen dorpsheer zijn geworden. De overige inwoners heeten „de inhoud van het dorp,” en volgen de bevelen van hun hoofd. Wanneer het dorp zijne opwachting gaat maken bij hunnen heer te Petasia, doet de kabosenja dit, gevolgd door eenige gewone lieden, die de huldebewijzen dragen.

Wekte Panggorasaka meer onze verbazing op, dan onze bewondering, geheel anders was dit met het uitzicht, dat wij van deze plaats hadden. Het uitgestrekte landschap Pada lag voor ons open, een 250 M. beneden ons: eene uitgestrekte vlakte, met gras begroeid; slechts hier en daar een boschje. Ook de loop der rivieren liet zich nagaan door het langs hunne oevers groeiende geboomte. De tinten, welke op deze vlakten vielen waar te nemen bij het licht van de ondergaande zon, waren onbeschrijflijk.

(1) Volgens pag. 190 had de vorst Maroendoe ruim 30 slaven; zeker een bewijs van Mohammadauschen invloed. *Red.*

Toen het avond was geworden, zagen wij tal van grootte vuren branden op verschillende punten van deze vlakte: het droge gras, dat men in brand had gestoken.

Het onderzoek naar de zeden en gewoonten der Tomori, dat wij ook hier instelden, bewees ons, dat deze niet verschillen van die te Petasia.

Wij waren hier op eene hoogte van circa 420 M.

Nadat wij den volgenden dag afscheid hadden genomen van onze geleiders en hun een klein geschenk hadden gegeven, zooals wij dit gewoon waren, (1) zetten wij met nieuwe gidsen den tocht voort. Wij daalden nu van het randgebergte in de vlakte af, afwisselend door grasvelden en klein hout. Na een goed uur loopens kwamen wij aan een klein riviertje, Korompolo geheeten, en spoedig daarop, bij de Kolaka (2) eene gemiddeld 8 M. breede, ondiepe, rechterzijrivier van de LA, waarin zich de Korompolo ontlast. Spoedig nadat wij deze waren overgetrokken, kwamen wij bij een alleenstaand huis bewoond door Towatoe, een Baréesprekende stam, welke met de Topada deze groote vlakte bewoont. Hier werd gekookt en gaven onze geleiders ons over aan een paar bewoners van het huis, die ons, steeds over grasvelden, afgewisseld met klein hout (ook bamboe, dat zeer veel voorkomt in deze streek) voerde naar het Towatoe-dorp Kapoena, slechts uit twee huizen bestaande.

Den kabosenja van deze plaats, Papai Mataeo, hadden wij reeds bij Maroendoe ontmoet. Hij kwam ons hartelijk te gemoet, en drong er zeer op aan, dat wij een' nacht

(1) Ofschoon het geven van geschenken aan de geleiders niet noodig was, maakten wij er toch eene gewoonte van. Dit had namelijk het gevolg, dat men steeds spoediger gereed was met het aanwijzen van nieuwe gidsen.

(2) Genoemd naar een boom van welks hard hout men gaarne houtskool brandt.

bij hem zouden blijven. Dat dringen was minder uit hartelijkheid dan wel, omdat hij eerst den vorigen avond was teruggekeerd van Maroendoe, en nog vermoeid was van dezen tocht. Wij wilden echter nog door naar Tombantjebe, omdat wij bij den ons bekenden Topada-kabosenja, Papa i Nggowo een dag wilden uitrusten, alvorens de reis voort te zetten. Zoo gingen wij dan verder onder geleide van den kabosenja. Onze weg liep thans uitsluitend door grasvelden. Na een half uur loopens bereikten wij het dorp Entja (= trap) gelegen aan de gelijknamige rechterzij rivier van de Lâ, welke wij een eindweegs verder overtrokken. Na 40 minuten kwamen wij weder aan eene rechterzijrivier van de Lâ, Mawaro geheeten, waarover eene spanbrug van bamboe was gelegd, van een 10 M. lengte. Deze brug was noodig, minder omdat de rivier niet te doorwaden zou zijn, als wel omdat de oevers aan beide kanten zeer steil zijn.

Nu nog een kwartier verder, en wij waren in Tombantjebe circa 140 M. hoog, gelegen aan den rechteroever van de Lâ. Kaln en statig stroomt de rivier hier voort, en is even breed als de Lâ bij Sampalowo; beneden Tombantjebe vallen geen rivieren van eenig belang meer in den moederstroom. Het dorp zelf bestaat uit twee zeer groote huizen, gelegen in eene bosschage van in het wild groeiende en aangeplante boomen. Wij nestelden ons voorloopig onder een paar rijtschuurtjes, terwijl onze geleider „den weg voor ons ging bereiden” bij den kabosenja. Hij kwam echter terug met het bericht, dat Papa i Nggowo zijn kleinkind te Tempa was gaan bezoeken, en dat er zich uitsluitend vrouwen in huis bevonden, die „bevreesd” waren, zoodat zij ons niet in huis wilden toelaten. Met andere woorden: wij zouden den nacht onder het rijtschuurtje moeten doorbrengen. Wel mopper-

den wij hiertegen, maar dit hielp ons niet veel, zoodat wij ons in het onvermijdelijke schikten. Rijst, visch en palinwijn kwam men ons intusschen brengen.

Het visschen in de Lâ is eene van de voornaamste bezigheden der Topada. De eenige vischsoort, welke hier voorkomt, is de bekende gaboës, *Ophicophalus striatus* Bl. Bij de vischvangst op de rivier maakt men gebruik van zeer kleine prauwtjes, 2 M. lang, waarin slechts 2 mannen kunnen plaatsnemen. Deze prauwtjes heeten *sombou*, en worden voortbewogen door scheppers met zeer korte stelen, welke de achterman, in iedere hand een, hanteert. De voorman houdt den hengel of de vischlijn. Voorts maakt men ook gebruik van gewone fuiken en van handfuiken.

Terwijl wij wat zaten te praten bij onze lamp, kwam een neef van den kabosenja bij ons zitten, en noodigde ons uit naam van des kabosenja's vrouw uit den nacht in het groote huis te komen doorbrengen. De vrouwen hadden hare vrees voor ons overwonnen, toen zij zagen, dat wij gewone menschen waren, die niets onbehoorlijks deden. Het bleek weldra, dat zij, hare vrees afgelegd hebbende, tot een ander uiterste oversloegen; hare onbescheidenheid in het vragen werd zeer groot.

Den volgenden morgen trokken wij verder naar Tempa, dat wij na 1½ uur loopens bereikten. De weg hierheen voerde ons door een klein moeras; alleen door op het daar groeiende riet te trappen voorkwamen wij, dat wij te diep in het moeras zouden zakken. Herhaaldelijk zagen wij groote kudden herten in de vlakte grazen; zonder eenige vrees te toonen naderden zij ons zelfs. De jacht met honden op deze dieren is mede eene geliefkoosde bezigheid der vlaktebewoners. Gaarne hadden wij een schot op hen gelost, maar het was ons bekend, dat schieten in deze vlakte streng verboden is. Men gelooft zeker, dat de

herten dan naar eene andere plaats zullen verhuizen, want kruit is „warm, en dit maakt de herten der herten onrustig, zoodat zij zich in de vlakke niet „wel” meer gevoelen, en elders heengaan. Hierdoor loopen de herten alleen weg bij het hooren van hondengeblaf, maar het gezicht van menschen jaagt hun geen vrees aan.

Tempa is het eenige dorp der Topada, dat op eenen heuvel ligt. Wel zagen wij op eenige hoogten kokospalmen, maar men vertelde, dat dit verlaten dorpen waren; verlaten, meestal om reden van ziekte. Geen dezer dorpen is omheind; men deelde ons mede dat geen vijanden hen ooit komen bestoken, omdat de datoe van Petasia zich aanstonds in iedere zaak mengt en deze tot een vredig einde brengt. Voorwaar een groot verschil met de „heeren” in Loewoe en in Sigi, die het kalm kunnen aanzien, dat hunne vazallen elkaar doodmaken. Van hun’ kant gaan de Topada dikwijls uit snellen bij hunne ervijanden, de Tokinadoe, wier bergen duidelijk in de verte zijn te zien. De haat, welken de Baréesprekers dezen stam toedragen, is zeer groot. Papa i Nggowo vertelde ons, dat eene poos geleden negen Tokinadoe in deze streken kwamen om tabak te koopen. Zij bleven echter op Morisch grondgebied, omdat de Moriërs niet in oorlog met hen zijn. Zoodra de Topada dit vernamen, gingen zij er heen en doodden alle negen. De Tokinadoe komen echter nimmer hier om wraak te nemen. Niemand wist ons de reden hiervan te zeggen, terwijl de Tokinadoe toch als zeer dapper bekend staan.

Te Tempa werden wij ingekwartierd in een leegstaand huis, dat gebruikt werd tot bewaarplaats van tabak en andere dingen. Behalve dit huis bevat Tempa nog slechts ééne woning, maar eene zeer groote, waar de kabosenja met zijn gansche gezin en zijne slaven woont. Terwijl onze mannen den maaltijd gereed maakten, brachten wij

een bezoek aan den kabosenja; hij ontving ons hartelijk en weldra waren wij in een druk gesprek over alles, wat wij onderweg hadden ondervonden. Toen wij hem mededeelden, dat wij hier een paar dagen wenschten door te brengen, stelde hij ons voor 7 dagen te blijven, want over enkele dagen zou een zijner kinderen huwen; dan zouden wij bij het huwelijksfeest tegenwoordig kunnen zijn, en dan zouden wij ook naar de gewoonte des lands „beboet” kunnen worden. (1) Aangezien een huwelijksfeest niets bijzonders meer voor ons heeft, en zulk een lang verblijf niet overeenkwam met onze plannen, sloegen wij dit voorstel af.

Gedurende eene onderhandeling over een varken, dat wij hier wilden slachten, vertelde de kabosenja ons, dat hij en zijne broeders geen varkensvleesch aten. Wij onderstelden, dat zij er ziek van zouden worden, maar dit was de reden van de onthouding niet. „Wij eten geen varkensvleesch, omdat wij afstammelingen zijn van Nabi Mohama”. Eene fraaie illustratie van de wijze, waarop de Islam zich weet binnen te dringen. Men werkt op den hoogmoed der hoofden en het pleit is gewonnen. In aanmerking genomen de afgelegenheid van dit landschap en ziende de kudden varkens, welke in ieder dorp ronddwalen, en kennende de verwijfdheid der Mohammadaansche strandbewoners, die er hun van terughoudt diep in het binnenland door te dringen, hadden wij niet anders verwacht, dan in de Topada een echt heidensch volk te zullen vinden. En toch heeft de Islam ook hier zijnen invloed doen gelden. Te Peleroe is een Wotoeër gehuwd met eene nicht van den kabosenja, en deze man zal natuurlijk niet nalaten den Islam in deze streek te bevorderen. „Wij zouden wel Mohammadanen

(1) d.w.z. medegeven aan den bruidschat. Alles wat de familie der vrouw bij haar huwelijk aan de familie van den man vraagt, heet *giwu* of *saki* „boete”. De familie van den man zou ons dan om hulp vragen.

zijn", vertelde de kabosenja ons, "maar er is hier geen enkele goeroe, en hoe zouden wij onze dooden dan de noodige eer kunnen geven; daarom houden wij ons maar aan de oude adats".

In den middag ging Papa i Nggowo van ons weg en droeg ons op aan de zorg van zijnen jongeren broeder Tantolapi. Deze kwam meermalen bij ons praten, en was niet uitgevraagd over veel en velerlei betreffende hetgeen wij bij ons hadden, geneesmiddelen en derg. Hij drong er op aan, een soort specht, *tengko*, die niet ophield zijn geschreeuw te doen hooren in het geboomte om het dorp heen, met ons geweer neer te leggen, omdat zijn geluid onheilspellend was. Wanneer namelijk deze vogel zijn geluid "tengko" laat hooren aan de linkerhand, is dit voor den koppensneller een teeken, dat hem geen kwaad zal geschieden, en dat hij een of meer koppen op den vijand zal veroveren. Hoort hij dit geluid rechts van zich, dan is dit een teeken, dat hij wel is waar voordeel zal behalen in den krijg, maar dat hij ook nadeel zal hebben. Voor of achter gehoord, houdt zijn geluid steeds eene aanmoediging in tot voortgaan. Bij tijden evenwel laat de *tengko* een scherp getjirp hooren door de Baréeërs *masoso* genoemd, en dit geluid is steeds een kwaad teeken, dat namelijk spoedig iemand zal sterven. De vogel nu, door den kabosenja bedoeld, hield niet op dit getjirp te doen hooren in het geboomte om het dorp heen.

In den middag werden wij opgeschrikt door het knetteren van brandend hout, en toen wij gingen kijken stond een gedeelte van het hout aan den ingang van het dorp in brand. Wij wilden juist de inwoners gaan waarschuwen, toen zij reeds kwamen aanloopen, en na een half uur hard werken werd het vuur gelukkig met water gebluscht. Men heeft namelijk de gewoonte de droge

grasvelden in brand te steken, daar de jonge pas uitgesproten alang-alang-stengels het eenige voedsel is voor karbouwen en herten. Den vorigen dag had men hetzelfde gedaan in de buurt van het dorp, en het vuur, dat 's nachts smeulende was gebleven, werd nu door den wind naar het dorp gevoerd.

Het was ons reeds opgevallen, dat de Tomori geen kwispedoors gebruiken bij het sirihkauwen. Ook de Topada, die anders vele voorwerpen in hun bezit hebben door vreemde handelaren aangebracht, gebruiken ze niet. Hiernaar gevraagd, antwoordde men, dat de vorst van Petasia ze niet gebruikt, en de vazallen ze daarom ook niet mogen hebben. Werkelijk herinneren wij ons, dat de datoe het overvloedige sirihspeeksel door de reten van den vloer spuwde.

Te Tempa bleven wij een dag over, waarin het ons met veel moeite nog gelukte een en ander van het Morisch op te doen. Vele Topada (een Baréesprekende stam) kennen die taal ook, omdat zij vlak naast Mori wonen.

Den 25ten September trokken wij verder naar het Pada-dorp Perere. De weg bracht ons over grasvelden, over de Lâ (waar wij met eene prauw werden overgezet), en door een prachtigen aanplant van tabak. Perere is het voornaamste dorp der Topada; het bezit ook de eenige lobo van den geheelen stam, een statig gebouw, de grootste van deze soort, welke wij ooit hebben gezien. De gewone versieringen, in hout gesneden, krokodillen en menschengedaanten, waren aanwezig. Wij telden 14 menschengedaanten, het grootste aantal, dat wij ooit in eene lobo hebben gevonden, volgens het zeggen van den kabosenja, Papai Palangko, meest afkomstig van de Tokinadoe. Verder heeft het dorp een drietal groote woningen, en is gelegen aan eene kromming van de Lâ, die echter voortdurend

meer en meer van het land afspoelt, zoodat het te voorzien is, dat ook het dorp mettertijd zal moeten worden verplaatst. Toen wij vernamen, dat de oogst in Pakambia, door welk landschap wij moesten trekken, was mislukt, en de bewoners van dat landschap dus niet voldoende zouden kunnen voorzien in onze behoefte aan rijst, kochten wij hier rijst op, slechts in bossen verkrijgbaar, welke door onze mannen werd gestampt.

Bij aankomst in het dorp namen wij onzen intrek in de lobo. Wij waren hier nog niet lang gezeten, toen de kabosenja Papai Palangko ons een bezoek kwam brengen. Hij sprak zijne verbazing uit, dat wij de eerste Hollanders waren, die tot Pada waren doorgedrongen. Hij had reeds veel gehoord van ons door de kabosenja's der Tokadomboekoe, die aan de Padaërs nauw verwant deze streek dikwijls bezoeken. Men bleek ook op de hoogte te zijn van ons werk te Posso, hetgeen ons weder een bewijs was, dat er meer over onzen arbeid wordt gesproken door de Toradja's onderling, dan wij denken en te weten komen.

De kabosenja vroeg ons, wat ons mocht hebben bewogen den vorst van Petasia te gaan bezoeken, waarop wij hem vertelden, hoe wij, de vorsten van Loewoe en Sigi bezocht hebbende, nu ook den derden grooten vorst van Celebes, den datoe van Petasia wilden kennen.

Ook de lieden hier drongen er op aan, dat wij zouden blijven tot na het trouwfeest, doch om de boven reeds vermelde redenen moesten wij dit afslaan; maar wij beloofden later eens voor langeren tijd terug te zullen komen, wanneer men dit wenschte. O gaarne; de Kadomboekoeërs hadden zooveel verteld van onze huizen te Posso, dat zij gaarne onder onze leiding ook zulke huizen wilden bouwen, en een aarden wal er om heen maken; want ofschoon zij wisten, dat wij allen oorlog zooveel mogelijk tegengingen,

moesten wij niet boos zijn, dat zij het nog deden, want er woonden nog zoovele slechte menschen om hen heen!

Van hetgeen de benedenlanders hun van de scholen hadden verteld, hadden zij zóóveel begrepen, dat wij uit de boeken alles konden zien, wat voor een ander verborgen is. Zoo verzocht men ons „uit de boeken te zien”, of een Wotoeër, die hier was komen trouwen, werkelijk van adel was, zooals hij beweerde, of niet; of het beweren van enkele Loewoeërs waar was, dat de Padaërs nog eene schuld aan hen hadden uit den ouden tijd enz. Ook vroeg men ons voor velerlei ziekten medicijnen; maar wij moesten hen meerendeels teleurstellen.

De kabosenja van Perere voorzag ons van twee gidsen, en in den morgen van 24 September gingen wij weder op weg. De gidsen dachten echter meer aan de herten, die wij tegenkwamen dan aan ons, want toen de honden zulk een dier nazetten, volgden zij hen en leidden ons langs ongebaande wegen. Toen wij ons hierover boos toonden, brachten zij ons spoedig op het rechte pad terug. Wij staken de groote linkerzijrivier van de Ila, de Jaentoe over, hier eene rivier van circa 10 M. breed en doorwaadbaar (het water reikte tot aan de knieën). Zoo bereikten wij steeds over grasvelden loopende het Pada-gehucht Poragia. Wij hielden hier slechts even op om van gidsen te wisselen en vervolgden toen weer onzen weg.

Bij den voet van het gebergte gekomen, dat de groote vlakte ten Oosten begrenst, staken wij het linkerzijrivierte van de Jaentoe, de Katoe over, en beklommen nu het kale, alleen met gras begroeide gebergte tot wij het onaanzienlijke dorp Poraego bereikt hadden. Hier hielden wij op om te koken. De kabosenja van het plaatsje vertelde ons, dat hij ons eens had opgezocht in onze woning te Posso, en dat hij ons een andermaal had ontmoet op eene

reis naar het meer. Wij waren dus niet onder vreemden en brachten een paar uur gezellig met hem en zijne familie door.

Van hier werden wij langs een nu eens stijgenden dan weer dalenden weg gebracht naar het Pakambia-dorp Palawanga, bestaande uit één huis en eene slecht onderhouden lobo. Het dorp was geheel verlaten, en aangezien wij er wel varkens en kippen vonden, en vuur op den haard, meenden wij te mogen onderstellen, dat men het dorp bij onze nadering had verlaten, of er niet in terug durfde keeren. Deze onderstelling krijgt meer schijn van waarheid nu wij de Topakambia hebben leeren kennen als een zeer vreesachtig volk.

Terwijl wij onze tenten in de lobo opsloegen, maakten onze gidsen van de gelegenheid gebruik zich uit de voeten te maken, zoodat wij tot het inzicht kwamen den volgenden dag zelve onzen weg te zullen moeten zoeken. Wat wij hadden voorzien, dat namelijk het gezag van den datoe, hoe langer hoe minder zou worden, hoe verder wij van Petasia verwijderd raakten, was gebeurd. In Pada was men begonnen de kip achterwege te laten; in Poragia had men ons geen rijst gegeven, en nu zouden wij ook van gidsen zijn verstoken. Gelukkig, dat wij op aanraden der Pada-hoofden (die zulks misschien ook reeds hadden voorzien) voor 4 dagen rijst hadden medegenomen; in dien tijd hoopten wij Tomasa te kunnen bereiken.

Den volgenden morgen (25 September) moesten wij dus ons zelve helpen. Toen wij een veelgebruikt pad vonden, dat van Palawanga Noordwaarts leidde, volgden wij dit. Het gebergte, dat wij bereidsen, bleef kaal, slechts met gras en hier en daar met kleinhout begroeid. Driemaal moesten wij diepe ravijnen doortrekken, waarin kleine bergstroomden hunnen weg vinden naar de Jaentoe, achter-

eenvolgens van Zuid naar Noord: Topajoe, Torewu en Towialo geheeten. Het vergezicht, dat wij voortdurend van dit gebergte hadden, was echter heerlijk: het dal van de Jaentoe beneden, eene breede vlakte, die hoe langer hoe breeder wordende eindelijk het landschap Pada vormt; aan de overzijde van dit dal het gebergte van Ondae, dat er niet zoo dor uitziet, als dat van Pakambia. Van menschen nergens een spoor. Wij kwamen nog een dorp voorbij, uit vier huizen bestaande en Waligombo geheeten, maar, verlaten.

Aan de overzijde van de Towialo vonden wij weer een dorp van één groot huis, Poeëntana geheeten, en een dorp Tamoengkoe, op een steilen bergtop gelegen in de onmiddellijke nabijheid er van. Wij begonnen bijna geloof te slaan aan het praatje, dat de Topakambia hadden uitgestrooid, dat zij zich namelijk met de goden in betrekking hadden gesteld, en nu voor lieden van andere stammen onzichtbaar waren geworden!

Wij zetten ons bij de verlaten woning neder, niet wetende of wij gedurende de twee uur, welke wij reeds hadden geloopt, in de goede richting waren voortgegaan. Eindelijk kwam er een man aan, die, ons ziende, blijkbaar aan vluchten dacht; maar op ons geroep (natuurlijk met de belofte van gambir) kwam hij toch, en vertelde ons, dat wij eerst in het Jaentoe-dal moesten afdalen om den goeden weg te vinden. Toen wij evenwel, zijne aanwijzingen volgende op een' viersprong kwamen, zeide een ander ons rechts af te slaan en ons te begeven naar het hoofddorp van Pakambia, Bentji, dat wij op eenen zeer hoogen bergtop zagen liggen. De afstand tot dit dorp werd nog vergroot, door dat wij eerst genoodzaakt waren in een dip ravijn af te dalen, waarin eene zijrivier van de Jaentoe zich met woeste vaart voortspoedt.

Het was een lange, zware klim naar het circa 600 M. hoog gelegen Bentji, maar wie beschrijft onze verrukking, toen wij, boven gekomen, het Posso-meer in de verte zagen liggen, schitterend in de zonnestralen.

In de lobo te Bentji vonden wij verscheidene inwoners van het dorp bijeen; zij hadden hun intrek zoolang in dit gebouw genomen, omdat hun huis onbewoonbaar was geworden. Zoo zou dit dus onze eerste kennismaking met de Topakambia zijn; maar zij viel ons niet mede. De menschen waren zeer schichtig en bevreesd, en alle onderwerpen, welke wij aanroerden, werden in den aanvang reeds gesmoord door de halve en onwillige antwoorden. Gelukkig kwam na eenigen tijd een zeer levendig man binnen, die zeer hartelijk tot ons sprak, en door onze namen, waaronder wij bij de Toradja's bekend staan, te noemen bewees, dat hij ons kende. Hij was verbaasd, dat wij hem niet herkenden, maar wie zou hier ook den kabosenja van Jangimetaa, een Kadomboekedorp verwacht hebben? Deze man praatte geruimen tijd zeer aangenaam met ons, en hij legde ons den te volgen weg zóó duidelijk uit, dat wij niet konden dwalen.

Bentji bestaat uit vier huizen en een lobo. Het wordt daarom het hoofddorp van Pakambia genoemd omdat hier een door den vorst van Petasia aangesteld den hoofdman woont. Wij hebben hem echter niet ontmoet omdat hij afwezig was.

Nadat wij van Bentji eenige kleinere bergruggen dwars overgestoken hadden in N.W. richting kwamen wij uit op den grooten verkeersweg tusschen Lage en Soemara (Watambajoli), welke weg, voortdurend naar het N.W. gaande, regelrecht op Lage afgaat. Wanneer de Toradja spreekt van een *djaja bangke* "grootte weg", denke men niet aan een pad breeder dan de andere wegen. Hij

verstaat onder die benaming een pad, dat, omdat het veel begaan wordt zich duidelijk onderscheidt van bijpaden, die door het mindere gebruik, dat er van gemaakt wordt, hier en daar met gras zijn overgroeid.

Deze „grootte weg” loopt over den kam van het gebergte rechtstreeks naar het Pakambiadorp Boeje mapipi, dat wij tegen 4 uur in den namiddag bereikten. Toen wij het dorp binnentrokken om ons in de lobo op te schieten, vluchtten mannen, vrouwen en kinderen in de huizen, en geen vriendelijke uitnoodigingen of aanbieding van kleine geschenken konden hen er uit te voorschijn brengen. Alleen kwam in den loop van den avond een man bij ons, die blijkbaar uit eene groote hoeveelheid sagoweer eenigen moed had geput; met dronkemans gemoedelijkheid verzekerde hij ons wel tienmaal, dat het eene groote eer was voor het dorp, dat het thans voor de eerste maal door Hollanders werd bezocht.

Na een rustigen nacht in dit circa 800 M. hoog gelegen dorp te hebben doorgebracht, zetten wij den volgende morgen (26 Sept.) den tocht voort. De weg voerde ons eerst naar beneden tot aan de Jaentoe, die hier een woeste bergstroom is van 6 M. breed; eene spanbrug bracht ons aan de overzijde van deze rivier. Een eindweegs verder staken wij haar rechterzijrivier Oeë rampoejoe over, die bij het pas verlaten dorp in den moederstroom valt.

In het dorp Pombala, dat wij een uur daarna betraden, was men even bevreesd als elders, en wij konden geene andere aanwijzingen van den weg krijgen dan eenige volzinnen uit het binnenste van een der huizen ons toegeroepen.

Nadat wij, steeds den rug van het gebergte volgende, een paar groote grasvlakten hadden doorschreden, kwamen wij om 10 uur aan het dorp Kadagonja, waar wij ons maal bereidden. Alle lieden waren in hunne rijstvelden

aan het oogsten. Met moeite lokten wij een ouden man tot ons, die ons eenige aanwijzingen gaf omtrent den te volgen weg.

Steeds den bergrug volgend, liepen wij nu door zwaar bosch; het pad daalde meest zacht af; maar onze hoop om dezen dag het landschap Lage te bereiken werd niet verwezenlijkt. Het was reeds half zes, en nog steeds waren wij in het bosch. Nergens water. Eindelijk kwamen wij bij twee zijpaadjes; wij zonden nu twee onzer mannen op verkenning uit, en een van hen kwam terug met het verblijdende bericht, dat er een pad naar een huis voerde aan den oever van de rivier Kinapapoea. De bewoners van het huis waren vriendelijk genoeg ons toe te staan onder hun rijtschuur den nacht door te brengen.

Den volgenden dag bereikten wij Lage. De lieden van Tewengkoe en Bandoa ontvingen ons hartelijk als oude bekenden. Wij brachten den nacht door te Bandoa bij den stokouden kabosenja Papa i Dei, en bereikten den volgenden dag Tomasa, vanwaar wij ons weldra huiswaarts spoedden.

15 December 1899.
